MUHYİDDİN İBNU'L-ARABÎ'NİN MENKABETU MEVLİDİ'N-NEBÎ İSİMLİ MEVLİDİ VE EDEBİ TENKİTLİ METNİ

Kerim AÇIK (*)

Öz

İbnu'l-Arabî, hem aile hem de içinde yaşadığı çevre olarak iyi bir kültür ortamında yetişmiş çok yönlü bir âlim ve büyük bir mutasavvıftır. Yaşamı boyunca 500'den fazla eser yazan İbnu'l-Arabî insanı ve onun yaşamını ilgilendiren hemen hemen her konuyu ele almıştır.

Bu makalede İbnu'l-Arabî'nin kaleme aldığı iki mevlitten biri olan "Menkabetu Mevlidi'n-Nebî" isimli eserini tenkitli neşretmeye çalıştık. Meşhur âlimin kısaca hayatına değindikten sonra, özellikle edebi kişiliğini ve şiir yazımında benimsediği üslubu ortaya çıkarmaya gayret ettik. Sonrasında Arap Edebiyatında mevlid geleneği ilgili özet bilgi sunarak İbnu'l-Arabî'nin mevlidinin nüshaları hakkında bilgi verdik. Akabinde de mevlid metninin edisyon kritiğini yaptık.

***Anahtar Kelimeler**: İbn Arabî, Mevlit, Arapça Mevlit*

The "Menkabetu Mevlidi'n-Nebî" Mawlid of Muhyiddin İbnu'l-Arabî and its Literary Criticism

Abstract

İbnu'l-Arabî is a sophisticated scholar who grew up in a great cultural environment in terms of both his family and social life, and a great sufi. He addressed almost every issue of human life in over 500 works he wrote.

In this article, we studied critical text of "Menkabetu Mevlidi'n-Nebî", one of the two mawlids İbnu'l-Arabî wrote. After mentioning about the famous scholar's life, we tried to reveal his literary identity and the style he adopted in his poetry. Giving information about the Mawlid tradition in Arabic Literature and the copies of İbnu'l-Arabî's mawlid, we criticised the edition of mawlid text.

***Keywords:** İbn Arabî, Mawlid, Arabic Mawlid*

*) Yrd. Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü Arapça Mütercim Tercümanlık Anabilim (e-posta: kerimacik111@hotmail.com)

MUHYİDDİN İBNU'L-ARABÎ'NİN HAYATI[1]

17 Ramazan 560 (28 Temmuz 1165) tarihinde Endülüs'ün güneydoğusundaki Tüdmîr (Teodomiro) bölgesinin başşehri olan Mürsiye'de (Murcia) doğdu. Babası Ali b. Muhammed, fıkıh ve hadis ilmiyle uğraşan takvâ sahibi bir zat, asker aynı zamanda filozof İbn Rüşd'ün yakın arkadaşıydı. Annesi, ailesi ensara mensup, Medineli Nûr isimli bir hanımdı. Amcası Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Arabî ve dayıları Ebû Müslim el-Havlânî ile Yahyâ b. Yâgan tasavvuf ehli ve devrin ileri gelen siyasî şahsiyetlerdi. İbnu'l-Arabî'nin yetişmesinde bu kişilerin büyük katkıları olmuştur. Ailesi İbnu'l-Arabî sekiz yaşına gelinceye kadar bu şehirde ikamet etmiş, sonra Endülüs'ün o sıradaki başşehri olan İşbîliye'ye (Sevilla) göç etmiştir.

İbnu'l-Arabî, ilk Kur'an derslerini komşuları Ebû Abdullah el-Hayyât adlı âlim bir zattan aldı. İbn Hubeyş, İbn Ât, İbn Bakî ve İbn Vâcib gibi hadisçilerden hadis dersleri aldı. On sekiz yaşında iken Lahmî'den kırâat-i seb'a, aşere ve takrîb öğrenimi gördü. Lahmî'den ayrıca İbn Şureyh'in el-Kâfî isimli eserini, Abdurrahman b. Abdullah es-Suheylî'den de bazı hadis kitaplarının yanı sıra İbn Hişâm'ın es-Sîre'sinin şerhi olan er-Ravdu'l-Unuf isimli kitabını okudu. Mana âleminde Hz. Peygamber (sav) ile görüştüğünü ifade eden İbnu'l-Arabî, Resûlullah'ın kendisine: "Bana sıkıca tutun, kurtulursun!" diye hitap etmesi üzerine uzun yıllar hadis ilmiyle meşgul olduğunu kaydeder. Kadı İbn Zerkûn'un derslerine uzun bir süre devam edip kendisinden icâzet aldı. Pek çok üstadtan muhtelif ilimler tahsil ederek ilmi birikimini geliştiren İbnu'l-Arabî, manevî yönden de kendini yetiştirmek üzere, bir takım tasavvufî egzersizlere girişti. Halvet, riyazet ve murakabelerle kısa zamanda birçok manevî merhaleleri kateden İbnu'l-Arabî, 580 (1184) yılında seyr-ü sülûkünün henüz başında iken bazı tasavvufî makamlara ulaştı. İlk şeyhi, Ebu'l-Abbas Uryebî olmakla birlikte, tahkikte mertebe kazanması, kendi ifadesiyle Hızır (as)'ın hırka giydirmesiyle olmuştur.[2]

Yirmi altı yaşında iken Cezîretulhadrâ (Algeciras), Sebte (Ceuta), Fas ve Tilimsân yoluyla Tunus'a giden İbnu'l-Arabî bir süre burada kalarak, aralarında daha sonra el-Futûhâtu'l-Mekkiyye'yi kendisine ithaf edeceği Şeyh Abdulazîz el-Mehdevî'nin de bulunduğu sûfîlerle görüştü. İki yıl sonra tekrar İşbîliye'ye döndü. Birkaç defa gittiği Fas'ta dört yıl kadar kaldı. Burada da pek çok sûfî ile tanıştı. Kendisine yaklaşık yirmi üç yıl arkadaşlık edecek olan Abdullah Bedr el-Habeşî ile burada karşılaştı. Fas'tan ayrıldıktan sonra Gırnata ve Kurtuba'ya geçti. 596'da (1200) Doğu seyahatine çıktı. Mekke'ye kadar gidip ilk haccını yaptıktan sonra tekrar Kuzey Afrika'ya döndü. İbnu'l-Arabî 597 (1201)'de Tunus'a geçti ve aynı yıl tekrar Hac yolculuğuna çıktı. Mekke'de Şerîf Cemâleddin Efendi'den Hâce Abdullah-ı Herevî'nin Derecâtu't-Tâ'ibîn adlı kitabını okudu. Yazımını yirmi üç yılda tamamladığı el-Futûhâtu'l-Mekkiyye'yi ilk defa burada

1 Hayatı hakkında bkz. Kılıç, M. Erol, "Muhyiddin İbnül-Arabî", *DİA*, C. XX, İstanbul 1999, s. 493-495. (*İbnül-Arabî*),Cebecioğlu, Ethem, " Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri*" Tasavvuf/ İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, yıl: 9 [2008], S. 21, s. 9-17.

2 İbnü'l-Arabî, *el-Futûhât,* Bulak 1297, C.I, s.186.

kaleme almaya başladı. İbnu'l-Arabî, Mekke'de yaklaşık iki buçuk yıl kaldıktan sonra bir hac kafilesine katılarak Bağdat'a gitti (601/1204). Oradan Musul'a geçti. Musul'da birçok âlimle sohbetlerde bulundu. Bir yıl kadar burada kalan İbnu'l-Arabî, ibadetlerin sırlarına dair et-Tenezzulâtu'l-Mevsıliyye adlı eserini burada kaleme aldı. Zilkade 602/ Haziran 1202'de Urfa, Diyarbekir, Sivas üzerinden Sadreddîn-i Konevî'nin babası Mecduddin İshak'la birlikte Malatya'ya geldi. Bir müddet sonra Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddîn Keyhusrev, Mecduddin İshak'ı Konya'ya davet etti. Bu davet üzerine Mecduddin İshak ile birlikte 612/1215'de Konya'ya gitti. İbnu'l-Arabî Konya'da ikâmeti sırasında; o devrin önemli sîmâlarından Evhaduddin-i Kirmanî ile tanıştı. Daha sonra Halep, Kudüs, Mekke ve bazı şehirlere ziyaretlerde bulunduktan sonra tekrar Konya'ya döndü. Mecduddin İshak ile birlikte Konya'dan Malatya'ya gitti bir müddet burada ikamet ettikten sonra Dımaşk'a geçerek oraya yerleşti. Fusûsü'l-Hikem'i 627 (1230) yılında burada kaleme aldı. Daha sonra zamanının büyük bir kısmını el-Futûhâtu'l-Mekkiyye'yi gözden geçirmeye ve yeniden yazmaya ayırdı. İlk nüsha üzerine birçok ilâve ve tashih ihtiva eden bu ikinci nüshayı vefatından bir yıl kadar önce tamamladı.

22 Rebîulâhir 638 (10 Kasım 1240) tarihinde Dımaşk'ta Benî Zekî'lerin mâlikânesinde vefat eden İbnu'l-Arabî, Kasiyûn dağı eteğindeki Sâlihiye semtinde bulunan Kadı Muhyiddin İbnu'z-Zekî ailesinin kabristanına defnedildi.

İbnu'l-Arabî, ilk evliliğini memleketinin ileri gelen şahsiyetlerinden Abdûn el-Bicâî'nin kızı ile İşbîliye'de iken yaptı. İkinci defa Mekke'de Haremeyn Emîri Yûnus b. Yûsuf'un kızı ile evlendi. Bu evliliğinden Muhammed İmâduddin adındaki oğlu oldu. Üçüncü evliliğini 615/1218'de Mecduddin İshak'ın vefatı üzerine onun dul kalan eşiyle Malatya'da yaptı. Bu hanımından Sa'deddin Muhammed isimli oğlu dünyaya geldi. Bu evlilikle İbnu'l-Arabî, Sadreddin-i Konevî'nin üvey babası olmaktadır. Dördüncü olarak Dımaşk Mâlikî kadısı Zevâvî'nin kızıyla evlendiği kaydedilmektedir.

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

İbnu'l-Arabî hem aile hem de içinde yaşadığı çevre olarak çok yüksek bir kültür ortamında yetişmiştir. Verdiği bilimsel ürünlerin sayısı ve çeşitliliği dikkate alındığında çok yönlü âlim bir kişiliğe sahip olduğu göze çarpar. En geniş ve temel eseri olan el-Futûhât incelendiğinde, onun çok yönlü kişiliği kolayca anlaşılır.[3]

İbnu'l-Arabî'in eserleri sayısı üzerinde çok çelişkili rakamlar vardır[4]. İbnu'l-Arabi'nin Dimaşk emiri el-Muzaffer el-Eyyûbî'ye (632 h.) gönderdiği risalede[5] 240 eserinin ismini zikretmektedir. Bu konuda en kapsamlı çalışma, Brockelmann'ın GAL'ı gibi bazı önemli bibliyografik kaynaklar da esas alınmak sûretiyle Osman Yahya tarafından Fransızca

3 Karadaş, Cafer, *Muhyiddin İbn Arabî*, Kaynak Yay., İstanbul 2008, s.81.

4 Cihangirî, Muhsin, *Muhyiddin İbn Arabî eş-Şahsiyyetu'l-Barize fî'l-'İrfâfâni'l- İslâm,* (Arapça Çev. Abdurrahman el-'Alevî), Dâru'l-hâdî, Beyrut 2003, 110-11.*(Muhyiddin İbn Arabî)*

5 Bu risalenin tahkiki Korkîs 'İyâd tarfından yapılıp yayınlanmıştır. bkz., 'İyâd, Korkîs, *Mecelletü'l –Mecma'i'l-'İlmî,* Dimaşk 1373, C.29, s.355-359.

olarak kaleme alınan *Müellefâtu İbn 'Arabî* isimli çalışmadır. Osman Yahya'nın oluşturduğu genel fihristten, mükerrer ve eklemeler çıkartıldığında yaklaşık 550 civarında eseri[6] olduğu tespiti yapılmıştır. Muhsin Cihangirî *Muhyiddin İbn Arabî eş-Şahsiyyetu'l-Barize fî'l-'İrfâfâni'l-İslâmi* isimli çalışmasında kitap ve risale olarak toplam 511 eseri olduğunu zikretmekte ve isimlerini vermektedir.[7] Bu eserlerden maalesef sadece 245 kadarı günümüze ulaşabilmiştir.[8]

İbnu'l-Arabî bütün eserlerinde "mârifetullah (Allah'ı bilmek)" olgusunu ilimler dairesinin merkezine almış, bu noktadan hareketle hakikate dair ilimlerin (ilm-i hakâik) çeşitli konularına açıklamalar getirmiştir. Tasavvuf, tefsir, hadis, fıkıh, tarih, ilm-i havâs gibi geniş bir alanda yazmış olduğu yüzlerce eserinin ana konusu "mârifetullah"tır. İbnu'l-Arabî hangi konuyu ele alırsa alsın, (bu, felsefî-kelâmî bir konu olabileceği gibi, fikhî veya dil ile ilgili bir konu da olabilir) hepsinin ortak özelliği tevhîd ve vahdet-i vucûd fikrini taşımasıdır. Nesir tarzında kaleme almış olduğu eserlerinde kapalı, anlaşılması zor bir üslûbu vardır.[9]

İbnu'l-Arabî şiire de tevhîd ve vahdet-i vucûd anlayışı açısından baktığından; geleneksel Arap şiiri alanındaki eski edebi tenkitçilerin şiirle nesri karşılaştırmalarına ve 'icaz yönünden nesri daha üstün görmelerine muhalefet etmiştir.[10] Genelde eserlerini nesir tarzında yazmakla beraber bir hayli de şiiri bulunmaktadır. Manzûm olarak kaleme aldığı *Tercümânu'l-Eşvak*'ı, Dîvân'ının yanısıra *el-Futuhat*'ın bâb başlarında bir divan oluşturacak kadar çok şiiri[11] vardır. Bunlar İbnu'l-Arabî'in, nazım bakımından da ne kadar üretken bir şair olduğunu ortaya koymaktadır.[12] Divanı hakkında Şeyh İmaduddin İbn Kesîr'in değerlendirmesi şöyledir; "…eserleri arasında gerçekten güzel ve tasavvuf ehli usulüne göre yazılmış bir şiir divanı vardır."[13] Şiirlerindeki kapalılık, mecaz ve gizem nesir tarzındaki eserlerine göre daha fazladır.[14] Ona göre şiir şaire Zühre yıldızının ve Yûsuf

6 Yahya, Osman, *Müellefâtu İbn 'Arabî,* (Fransızca'dan Çev. Ahmed Mahmud et-Tîb), Dârü'l-Hidâye, Kahire 1992, s.30-31.

7 İbnu'l-Arabi eserleri için bkz., Cihangirî, *Muhyiddin İbn Arabî.,* s.111-141.

8 Kılıç, M. Erol, "Fusûsü'l-Hikem", *DİA.,* C. XIII, İstanbul 1996, s. 514.

9 Çakmaklıoğlu, M.Mustafa, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara-2005, s.44.*(Muhyiddin İbnü'l-Arabi).* İbnü'l-Arabî'nin Eserlerinde Üslûp konusunda daha geniş bilgi için bkz., Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi,* s. 34-62.

10 Zâyed, Muhammed, *Edebiyyetu'n-Nassi's-Sûfî beyne'l-İblâgi'n-Nef'î ve'l-İbdâ'i'l-Fennî,* Alemu'l-Kutubu'l-Hadîs, İrbid 2011, s.127.

11 Bu şiirler müstakil bir kitap halinde toplanarak şerhedilmiştir. bkz. Salim, Muhammed İbrahim, *el-Hediyyetü's-Seniyye fî Mecmûati Eş'âri Evâili Ebvâbi'l-Fütûhâti'l-Mekkîyye,* Kahire 1998.

12 Çakmaklıoğlu**,** *Muhyiddin İbnü'l-Arabi,* s.36.

13 Ebu'l-Hasan Alî b. İbrahim el-Karî, *İbn Arabî'nin Menkıbeleri,* (Çev. Abdülkadir Şener, M.Rahmi Ayas), İz Yay., İstanbul 2010, s. 42.

14 Abdulazîz Seyyidu'l-Ehl, *Muhyiddin İbin Arabî min Şi'rihi*, Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut 1970, s. 13.

peygamberin bir hediyesidir. Âlem-i hayâl ile şiirsel tahayyül arasında irtibat vardır. Bir gün uyanıklık (yakaza) halinde iken bir meleğin kendisine bir parça beyaz nur getirdiğini, bunun ne olduğunu sorduğunda meleğin Şuarâ sûresi olduğunu söylediğini anlatan İbnü'l-Arabî divanını bu olaydan sonra oluşturmuştur.[15]

Onun bazı sembolik ve mecâzî konularda şiiri tercih ettiği, eserlerinde söz, bu tür konulara gelince ifadesini nesirden nazma çevirdiği göze çarpmaktadır. *el-Fütûhât* adlı eserinin bölümlerinin başında yer alan şiir parçalarına dikkat edilmesi gerektiğini, zira bunların o bölümlerde anlatmak istediği ilimlere işaret ettiğini hatta o bölümlerde yer alan açıklamalarda bulunmayan bazı bilgileri ihtiva ettiğini söylemektedir.[16] Ona göre şiir bir icmal, remiz, lugaz ve tevriye sanatıdır. Kendisi, *"Biz bir şeyi remzederiz, lugazlaştırırız. Ama bizim bundan kastımız bir başka şeydir"*[17] demektedir.

İbnu'l-Arabî'nin ifadeleri özlü, kapalı ve semboliktir. *"Bizim şiirlerimiz ister sevgiliyle hasbihal ile başlasın, ister bir methiye olsun ve isterse de kadın isimleri ve sıfatlarıyla, ırmak, yer, yıldız isimleriyle dolu olsun, hepsi de bütün bu sûretler altındaki maârif-i ilâhiyyeden ibarettir"*[18] diyerek bu sanatların birer araç olduğuna işaret eder. İfadeleri veciz ve mücmel olmakla birlikte, bazen belirgin bir şekilde yoğun ve tezatlıdır.[19]

Tercümânu'l-Eşvâk adlı manzûm eserinde rabbânî mârifetleri, ilâhî nurları, kalbî ilimleri ve şeriatın hükümlerini cismanî aşk temaları kullanarak anlatma yoluna gittiğini, zira bu tür izahların bazı nefislerin hoşuna gittiğini ve daha çok dikkatini çektiğini ifade etmiştir[20]. Mekke'de iken İsfahanlı âlim Mekînuddin'in Nizâm ismindeki kızının adını kullanarak yazdığı *Tercümânu'l-Eşvâķ*'taki şiirler, dünya ehli tarafından ikisi arasında bir gönül ilişkisi olduğu şeklinde yorumlanınca, bu şiirlere bir şerh yazmıştır. Meselenin iç yüzünün onların zannettiği gibi olmadığını ve maksadının sadece ilâhî aşkı anlatmak için Nizâm Hanım'ı bir sembol olarak kullanmaktan ibaret olduğunu, bunu onun babasının da bildiğini söylemiştir.[21]

ARAP EDEBİYATINDA MEVLİD

Arap edebiyatında mevlid[22], Hz. Peygamber (sav) için yazılan medih türündeki şiirleri ifade ettiği gibi onun doğumu, hayatı, isimleri hasâis ve şemâili, faziletleri, mûcizeleri ve gazveleri gibi konularını kapsayan sîret türü eserler için de kullanılmaktadır. Genel olarak mevlid müellifleri, başta Kâ'b b. Züheyr'in *Kasîdetu'l-Bürde*'si olmak üzere

---

15 Kılıç, M. Erol, (*İbnül-Arabî)*, s. 496.

16 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât,* C.IV, s.31-32.

17 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât,* C.I, s.61.

18 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, C.III, s.622.

19 Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi,* s.32.

20 İbnü'l-Arabî, *Tercümânü'l-Eşvâk*, Beyrut 1387, s.5.

21 Kılıç, M. Erol, (*İbnül-Arabî),* s. 496.

bu eserin çok sayıdaki benzeriyle Hassân b. Sâbit'in Resûlullah için yazdığı şiirlerden, Abdullah b. Revâha ve diğer bazı sahâbîlerin nazmettiği methiyelerden ilham almıştır. Ancak mevlidlerin konu itibariyle asıl kaynağını siyer, megâzî ve şemâil kitapları oluşturur. Bunların başında İbn İshak'ın *es-Sîre*'siyle İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'si ve Ebû Îsâ et-Tirmizî'nin *Şemâ'ilu'n-Nebî*'si gelir. Bunlar arasında Ali b. Hamza el-Kisâî'ye (ö.189/805) nisbet edilen sîret formunda bir eserle Vâkıdî'ye (ö. 207/823) ait *Mevlidu'l-Vâkıdî ma'a'ş-Şerh 'ale't-Temâm* adlı manzûmesi, Muhammed b. İshak el-Museyyebî'nin (ö. 236/850) yazdığı mevlidi sayılabilir. Ebu'l-Kâsım Abdulvâhid b. Muhammed el-Mutarriz'in (ö.439/1047) kaleme aldığı kasidenin Bağdat'taki mevlid kutlamalarında okunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Arap edebiyatında "mevlid" teriminin hicri II. (VIII.) yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Sonraki dönemlerde başta Mısır olmak üzere Mekke, Medine, Erbil, Endülüs gibi İslam coğrafyasının birçok yerinde Hz.Peygamberin (sav) doğumu münasebetiyle mevlid okuma geleneği yaygınlaştı. Mevlid alanında kaleme alınan eserler arasında Ebû Muhammed Hasan b. Ali İbnu'l-Kattân el-Merrâkuşî'nin, içinde seçme mevlid metinlerinin de yer aldığı *Kitâbu'l-Mesmû'ât*, İbn Akîle'nin *Risâle fî Mevlidi'n-Nebî*, İbn Allân'ın *Mevridu's-Safâ fî Mevlidi'l-Mustafâ*, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin *el-Mevlidu'n-Nebevî* isimli mevlidi gibi birçok eser bulunmaktadır.

Günümüzde Arap dünyasında, Hindistan'da, Güneydoğu Asya İslâm ülkeleri ve Afrika İslâm ülkelerinde Arapçası ve çeşitli dillerdeki tercümeleriyle en çok okunan mevlid; Medine Müftüsü Ca'fer b. Hasan el-Berzencî'nin *Mevlidu'n-Nebî* (*Mevlidu'l-Berzencî, el-'İḳdu'l-Cevher fî Mevlidi'n-Nebiyyi'l-Ezher*) adlı eseridir. Doğu Afrika sahillerinde Abdurrahman İbnu'd-Deyba' ez-Zebîdî'nin *el-Mevlidu'ş-Şerîf*'i ve Somali'de ise Ebu'l-Hasan Nûreddin'in *'Unvânu'ş-Şerîf* adlı mevlidleri meşhurdur.[23]

Arapça mevlidler şekil ve muhteva bakımından birbirine benzer. Sadece mensûr veya sadece manzûm olanların yanı sıra, mensûr ve manzûm parçaların birbirini izlediği karma mevlidler de kaleme alınmıştır. Mensûr mevlidlerde cümleler kısa, secili, besteli, akıcı ve okunmaya uygun özelliktedir. Karma mevlidlerde nesir içerisine serpiştirilen şiirler genellikle kaside türü şiirler olduğu gibi muvaşşah, recez, murabba', tahmîs, müseddes ve devîr şeklinde olanlar da vardır. Manzûm ve mensûr mevlidler içerisinde söylenmiş olan şiirlerin kafiye düzeni bakımından tamamının aynı değerde olmadığı göze çarpmaktadır. Çoğunluğunda Arap şiirinin geleneksel kafiye düzeni hâkimdir. Halka açık merasimlerde okunması amacıyla yazılan mevlidlerde aruzun yaygın bahirleri kullanılmışken, tasavvuf ehli için yazılmış mevlidlerde recez ve muvaşşah türleri öne çıkmaktadır.[24]

Genellikle Hz. Peygamber (sav) için salavat getirilmesini ifade eden nakarat beyitleri

---

22 Geniş bilgi için bkz.: Durmuş, İsmail, "Mevlid / Arap Edebiyatı", *DİA*, C. XXIX, İstanbul 2004, s. 480-482, *(Mevlid)*. Bakırcı, Selami, *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*, Akademik Araştırmalar Yayınları, İstanbul 2003, 9-169. *(Mevlid)*

23 Durmuş, *Mevlid,* s. 481.

24 Bakırcı**,** *Mevlid,* s. 167-168.

manzûm ve mensûr parçaları birbirine bağlar. Bu nakaratlar, söz ve mâna itibariyle kolay anlaşılır olması ve duygulara daha çok hitap etmesinden dolayı halk üzerinde büyük etki oluşturmaktadır. Mevlidlerin sonunda zikirler ve dualar yer alır. Mensûr mevlidlerde veya mevlidlerin mensûr kısımlarında seciler, hayal ve tasvirlerle bezenmiş, mübalağalarla dolu hissî ve edebî bir anlatım hâkimdir.

Arapça mevlidlerin muhtevasını ana hatlarıyla; Resûl-i Ekrem'in (sav) nurunun yaratılışı, diğer peygamberlerden intikal ederek kendisine ulaşması, annesinin hamile kalması, babasının vefatı, doğumu sırasında veya bundan önce ve sonra meydana gelen hârikulâde olaylar, sütannesi Halîme'nin yanına verilmesi, Halîme'nin şahit olduğu olağanüstü hadiseler, Hz. Peygamberin (sav) vasıfları, şemâili, ahlâkı, nübüvveti ve bunun alâmetleri, mûcizeleri, isrâ ve mi'rac, tebliği ve gazveleri, evlenmesi, çocukları, vefatı teşkil eder. Ancak bunlar, Arapça mevlidlerin çoğunda abartılı bir anlatımla dile getirilir.[25]

İBN'UL-ARABÎ'NİN MENKABETU MEVLİDİ'N-NEBÎ MEVLİDİNİN NÜSHALARI VE İNCELEMESİ:

Muhsin Cihangirî'nin kitabında verdiği İbnu'l-Arabi'ye ait eserlerin listesinde *"Menkabetu Mevlidi'n-Nebî"* ve *"el-Mevlidu'l-Cismânî ve'r-Rûhânî"* isimli iki mevlid olduğu görülmektedir.[26] Bu iki mevlidinden *el-Mevlidu'l-Cismânî ve'r-Rûhânî*'nin nüshası[27] tam olarak tespit edilememişse de manzûm-mensûr karışık olarak kaleme aldığı *Menkabetu Mevlidi'n-Nebî* adlı eserinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç nüshası[28] ile Kral Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır.

Menkabetu Mevlidi'n-Nebî, Arap Edebiyatı mevlid geleneğine uygun şekilde manzûm ve mensûr karışık olarak yazılmıştır. Manzûm kısımlarda yer alan beyitlerin vezinleri ve sayıları değişiklik göstermektedir. Dipnotlarda beyitlerin bahîr ve vezin kalıplarını hakkında açıklama yaptık. Mensûr olarak Hz. Peygambere (sav) övgüler sıralanırken nesirden şiire geçilmesinin hem maneviyat yönünden dinleyenlere daha çok tesir ettiğini hem de o ana kadar anlatılanların özünün kulaklarda kalması ve kolay ezberlenmesini sağladığını düşünüyoruz.

Mevlidin nesir kısımlarında secili, tasvirlerle süslenmiş, hissî ve edebî bir anlatım hâkimdir. Çoğu yerde *Kurân-ı Kerim* ayetlerine ve Hz. Peygamberin (sav) hadislerine yer verilmiştir. Böylece eser, Hz. Peygamberin (sav) ruhani varlığının yaratılışı, dünyaya

---

25 Durmuş, *Mevlid,* s. 482; Bakırcı, *Mevlid*, s. 149-150.

26 Cihangirî, *Muhyiddin İbn Arabî,* s.140.

27 Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesinde;
(219 م.ع – 3627 ، مولد النبي صلى الله عليه وسلم ، تأليف ابن العربي، محمد علي، 638 هـ.) künyesiyle kayıtlı eser bizim incelediğimiz *"Menkabetü Mevlidi'n-Nebî"* isimli mevlitten tamamen farklıdır. Ancak eseri incelediğmizde İbnu'l-Arabî'ye ait olduğunu gösteren herhangi bir kayda rastlamadık.

28 Durmuş, *Mevlid*, s. 480.

gelişi ve çocukluk döneminde yaşadıklarıyla ilgili ayet ve hadis kaynaklı doğru bilgileri sunmaktadır.

وَبَعْدُ ile başlayan bölüme kadar Allah'a (cc) şükür ve Resulüne (sav) övgü ifadeleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber (sav) en mükemmel insan ve varlığın merkezi olarak görülmekte, Kur'anî ifadeyle büyük bir ahlak üzere yaratıldığı zikredilmektedir.

وَبَعْدُ ifadesinden sonra Hz. Peygamberin (sav) nurunun yaratılışı ile başlayarak, Âdem (as) ve kâinatın yaratılışı, insanın sahip olacağı fıtrî unsurların, ahlakî erdemlerin ve bunların zıtlarının varoluşu anlatılmaktadır. Bunların hepsinin Hz. Peygamberin (sav) mukaddes varlığının hatırına yaratıldığı vurgusu yapılmaktadır.

Hz. Peygamberin (sav) nurunun nesiller boyu intikali, anne rahmine düşmesi ve doğumu esnasında meydana gelen olağanüstü hallere yer verilmektedir. Anne karnında beslenmesi, göbek bağı kesilmiş olarak ve sünnetli olarak doğması, doğumu sırasında Hz. Meryem ve Firavun'un hanımı Asiye'nin yanısıra meleklerin doğuma refkat etmesi anlatılmaktadır. Dünyaya geldikten sonra emzirilmesi ve bakım süreci, sütannesi Halime'nin yanında kaldığı sırada yaşadığı olağan üstü olaylar ve bunların üzerine annesine geri götürülmesi zikredilmektedir.

Annesinin ölümü üzerine dedesi Abdulmuttalip ile yaşamaya başlaması, onun da vefatından sonra amcası Ebu Talib'in kendisini himaye etmesi, amcası ile Şam'a yolculuğu sırasında Busra'da Hiristiyan rahiple geçen olaylar anlatılmaktadır. Sonrasında Hz. Hatice ile evliliği, peygamberlik gelene kadar olan dönemdeki bireysel vasıfları, Hıra mağarasına gidişileri ve Cebrail (as) ile karşılaşmaları sonrasında peygamberlikle müjdelenmesi zikredilmektedir.

Peygamberlik geldikten sonra insanları hak din İslam'a davet etmesi ve Hz. Ebu Bekir (ra) ile hicret yolculuğu sırasında yaşanılanlar anlatılmıştır. Mevlidin son kısımda uzunca bir dua bölümü bulunmakta; burada Resulullah'a (sav), âli ve ashabına, tüm müslamanlara, mevlidi yazan İbnu'l-Arabi'ye, dinleyenlere ve müstensihlere hayır dualar yapılaktadır. Mevlidin genelinde manzûm ve mensûr ifade tarzlarıyla secilî, hissî ve edebî bir anlatımla Hz.Peygamber'in (sav) şahsi vasıfları, sünnet olarak ifa ettiği birçok davranışı methedilmiştir.

Mevlidinin Nüshaları:

1. Aşir Efendi Nüshası: Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi Böl., No.: 434/2, vr. 8^b-17^a (Müstensih: Derviş İbrahim, İstinsah tarihi: H. 18 Receb 1195 / 10 Temmuz 1781).

Müstensih Derviş İbrahim eserini oldukça okunaklı bir hatla ve kırmızı çerçeve içinde kaleme almıştır. Okumayı kolaylaştırmak için gerekli gördüğü yerlere harekeler koymuştur. Mevlidin şiir bölümünün başına kırmızı mürekkeple "شعر" ifadesini eklemiştir.

Nüshanın ferağ kaydı şöyledir:

" تَمَّ تَحْرِيرُ هَذَا الْمَوْلِدِ النَّبِيِّ الْأَمِينِ عَلَى يَدِ دَرْوِيش إِبْرَاهِيمَ مُجَاوِرًا فِي الْبَيْتِ اللهُ بِعِنَايَتِ قَوِيِّ الْمتِينِ يَوْمَ الأَرْبَعَاءِ[29] مِنْ شَهْرِ رَجَبَ الْمُرَجَّبِ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ لِسَنَةِ خَمْسٍ وَتِسْعِينَ وَمِائَةٍ وَأَلْفٍ مِنْ هِجْرَةٍ. صَاحِبُ التَّاجِ وَالْمِعْرَاجِ"

Devriş İbrahim nüshasında bunların dışında herhangi bir ilave bilgi yoktur.

2. Nafiz Paşa Nüshası: Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa Böl., No.: 685/20, s. 266-284 (vr. 140^b-149^b).

Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Eserin ilk sayfanının başında mevlidin Muhyidin İbnu'l-Arabî'ye ait olduğnu gösteren şu ifade yer almaktadır:

"مَنْقَبَةُ مَوْلِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ تَأْلِيفَاتِ الشَّيْخِ الْأَكْبَرِ مُحْيِ الْمِلَّةِ والدِّينِ الْعَرَبِي – رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَقَدَّسَ سِرَّهُ السَّنِيَّ–"

Bu nüshada mevlidin şiir kısımlarının başında **"شعر"** ifadesi bulunmaktadır. Şiirlerin arkasında Arap Edebiyatı mevlid yazım geleneğinde görülen ve nakarat olarak tekrarlanan, Hz. Peygambere (sav) salat ve selam ile dua içeren aşağıdaki ifade müstensih tarafından eklenmiştir. Bu kısmın mevlidin esas metnine ait olmadığını düşünüyoruz. Çünkü Kral Melik Suud Üniversitesi nüshasında farklı bir salat ve selam ifadesi eklenmiştir. Ayrıca Aşir Efendi ve Hüdai Efendi nüshalarında bu tarz bir ifade bulunmamaktadır. Biz bu ifadeleri oluşturduğumuz metine aldık ve dipnotta sadece Nazif Paşa nüshasında yer aldığını belirttik.

"عَطِّرِ اللَّهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ"

3. Hüdai Efendi Hüshası: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Böl., No.: 285, vr. 1^b-14^a (Müstensih: Muhammed Bâbakî b. Sâlim el-Hazremî, İstinsah tarihi: H. 4 Zilkade 1319 / 13 Şubat 1902).

Hüdai Efendi Kütüphanesi nüshasının kapaktan sonraki iç kapak sayfasında şu notlar bulunmaktadır;

" مولد نبي (صلعم) للشيخ الأكبر محي الدين عربي قدس سره العالي"

" اسكداري حضرت هدائي دركاه شريفي كتبخانه سنه إهدا قيلنمشدر

19 مايس 1332 بروسه لي محمد (imza)"

---

[29] وفي (ع) : يومًا للأربعاء

Ayrıca mevlid metnin ilk sayfanın baştarafında besmelenin altında şu cümle yer almaktadır.

"قالَ مَوْلانا وَسَيِّدُنا الشَّيْخُ الْأَكْبَرُ مُحْيِي الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بُنِ عَرَبِيٍّ نَفَعَ اللهُ بِهِ، آمين."

Hüdai Efendi nüshası gayet açık ve güzel bir hatla yazılmıştır. Müstensih mevlid metninin bazı yerlerinde dikkat çekmek istediği ifadeleri kırmızı mürekkeple yazmıştır. Ayrıca mevlid metninin bazı yerlerine diğer nüshalarda olmayan (الإشارة) ibaresini kırmızı kalemle eklemiştir. Nüshanın ferağ kaydı şöyledir:

"وَكَانَ الْفَرَاغُ مِنْ كِتَابَتِهَا يَوْمَ الْاَرْبِعَاءِ الْمُوَافِق أَرْبَعَةً مِنْ شَهْرِ ذِي الْقَعْدَةِ الْحَرَامِ عَامَ تِسْعَةَ عَشَرَ وَثَلَاثِمِئَةٍ وَأَلْفٍ (1319) بِقَلَمِ الْفَقِيرِ إِلى اللَّهِ تَعَالَى مُحَمَّدٍ بَابَقِي بْنِ سَالِمٍ الْحَضْرَمِي، ثُمَّ الْمَدْحُ غَفَرَ اللهُ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَلِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ بِجَاه طَه الأَمِين صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ."

4. Kral Melik Suud Üniversitesi Nüshası: Kral Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi No.: 219 (م.ع), No.: 1178 , vr. 1^b-18^a, müstensihi ve istinsah tarihi belli değil.

Kral Melik Suud Üniversitesi nüshasının iç kapak sayfasında müstensihin el yazısıyla şu ifade yer almaktadır;

"هَذَا الْمَوْلِدُ الشَّرِيفُ النَّبَوِيُّ الْمَنْسُوبُ لِلْعَارِفِ بِاللهِ تَعَالَى الْقُطْبِ الْغَوْثِ الشَّيْخِ الْأَكْبَرِ مُحْيِي الدِّينِ بْنِ الْعَرَبِي الْحَاتَمِي –رَضِيَ اللهُ عَنْهُ– وَنَفعَنَا بِهِ وَالمسْلِمِينَ أَجْمَعِينَ آمِين، آمِين."

Mevlid metnin özellikle şiir kısımlarından sonra Hz. Peygambere (sav) salat ve selam ifadesi içeren ve nakarat olarak tekrarlanan şu ifade eklenmiştir. Bu yönüyle Arap Edebiyatı mevlid geleneğine örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

" اللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ "

İbnu'l-Arabi'nin mevlidinin nüshalarının edisyon kritiğini yaparken yöntem olarak nüshaları karşılaştırarak esas metni ortaya çıkarmaya çalıştık. Nüsha isimlerini aşağıdaki şekilde kısaltma yoluna gittik; Nafiz Paşa nüshasını (ن), Hüdai Efendi nüshasını (ه), Aşir Efendi nüshasını (ع) ve Melik Suud Üniversitesi kütüphanesinde bulunan nüshayı (س) olarak kısalttık ve nüsha farklılıklarını sözkonusu kısaltmalarla dipnotlarda verdik. Kelime ve ifadelerde nüshalar arasındaki farklılıkları verirken, doğru olduğu kanaatine vardığımız şekillerini dipnotta nüsha sembolleriyle beraber öncelikli olarak yazdık. Herhangi bir nüshada yer almayan uzun ifadeler ile sadece (س) ve (ن) nüshalarında yer alan ve özellikle mevlidin manzûm kısımlarından sonra nakarat olarak tekrar edilen ifadeleri de nüshalardaki yerlerinin belirlenmesi amacıyla köşeli parantez içine alarak dipnotta belirttik. Benzer şekilde sadece (ه) nüshasının bazı yerlerde kullanılan الْإِشَارَةُ kelimesini sadece bu nüshada kullanıldığını belirtmek amacıyla dipnota aldık.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي افْتَتَحَ عَالَمَ التَّدْبِيرِ وَالْإِمْكَانِ بِأَشْرَفِ نَوْعِ الْإِنْسَانِ، وَتَوَجَّهَ عَلَى إِيجَادِهِ بِاسْمِهِ[30] الرَّحْمَنِ[31]، وَجَعَلَهُ نُسْخَةً جَامِعَةً لِكَمَالاتِهِ، وَحَضْرَةً حَاوِيَةً لِأَسْمَائِهِ وَتَجَلِّيَاتِهِ، وَدَائِرَةً شَامِلَةً لِأَسْرَارِ مَصُونَاتِهِ وَمَحَلًّا قَابِلًا لِظُهُورِ انْفِعَالاتِهِ وَتَعَيُّنِ الشَّأْنِ وَجَعَلَ الإِنْسَانَ الْأَكْمَلَ نُقْطَةَ الدَّائِرَةِ وَخَلِيفَةً فِي الْوُجُودِ، يُمِدُّ كُلًّا مِنْهُ بِالْعَدْلِ وَالْإِتْقَانِ وَسَمَّاهُ فِي عَالَمِ الْجَبَرُوتِ بِأَحْمَدَ لِقِيَامِهِ بِحَمْدِ رَبِّهِ قَبْلَ تَعَيُّنِ[32] عَيْنٍ فِي الْوُجُودِ مِنَ الْأَعْيَانِ وَفِي عَالَمِ الْغَيْبِ[33] بِأَبِي الْقَاسِمِ لِسِرِّ حَجَبَهُ[34] بَيْنَ بَحْرَيِ الْوُجُوبِ وَالْإِمْكَانِ، وَعِنْدَ عَالَمِ الشَّهَادَةِ بِمُحَمَّدٍ لِتَمَامِ ظُهُورِ صُورَتِهِ الْكَرِيمَةِ بِالرَّحْمَةِ وَالْاِمْتِنَانِ الَّذِي أَثْنَى عَلَيْهِ مُوجِدُهُ فِي نَصِّ الْقُرْآنِ بِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴾[35] لَيْسَ فِي كَوْنٍ مِنَ الْأَكْوَانِ:

يَـــا عَظِـــيمَ الثَّنَـــا بِخُلْـــقٍ عَظِـــيمٍ   مِـــنْ عَظِـيمِ الثَّنَـا أَتَـــاكَ الثَّنَـــاءُ

طِبْـــتَ حَيًّـــا وَمَيِّتًـــا يَـــا مُفَـــدَّى   فَلِـــذَا مِنْـــكَ طَابَـــتِ الْأَرْجَـــاءُ[36]

---

30 في (ع)، (هـ)، (ن): باسمه وفي (ن) : بِاسْم

31 في (ن)، (هـ)، (ن): الرَّحْمَنِ وفي (ع) : أحمد

32 قَبْلَ تَعَيُّنِ : ساقطة من (ن)

33 في (س)، (هـ)، (ن): الغيب وفي (ع): الملكوت

34 في (س)، (هـ)، (ن): حجبه وفي (ع) : جمعيته

35 سورة القلم: 4

36 هذه الأبيات من بحر الخفيف وتفعيلاته هي:
فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن

[اللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][37]، [عَطِّرِ اللَّهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ][38]

وقَالَتْ عائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: "كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآن"[39] فَمَا أَعْرِفُهَا بِسِرِّ هَذَا الشَّانِ، فَكَيْفَ لَا يُحْمَدُ مَنْ صِفَتُهُ الْعَفْوُ وَالْإِحْسَانُ وَكَيْفَ لَا يُحَبُّ مَنْ هُوَ رُوحُ حَيَاةِ أَهْلِ الْإِيمَانِ وَكَيْفَ لَا تَحْمَدُهُ الْكائِنَاتُ وَهُوَ سَبَبُ إِيجَادِهَا وَتَعَيُّنِهَا مِنْ غَيْبِ الْكِتْمانِ الَّذِي لَوْلَاهُ لَمَا[40] خُلِقَتِ الْأَفْلَاكُ الدَّائِرَةُ فِي الزَّمَانِ[41]، فَهُوَ الرَّحْمَةُ الْوَاسِعَةُ وَالْكَلِمَةُ الْجامِعَةُ الَّتِي بِهَا كَانَتِ الْأَكْوانُ، الْمُرْسَلُ مِنْ رَبِّهِ رَحْمَةً لِلْعالَمِينَ وَالْفاتِحُ أَقْفَالَ حَقَائِقِ التَّكْوِينِ فِي كُلِّ[42] آوَانٍ، الْجامِعُ لِجَوَامِعِ الْكَلِمِ فَالْكَلِمَةُ مِنْهُ كَلِمَاتٌ لَا يَحْوِيهَا التِّبْيَانُ، وَلَا يُحِيطُ بِمَعَانِيهَا عُلَماءُ الْأَزْمَانِ لِأَنَّ كَلَامَهُ مِنْ كَلَامِ رَبِّهِ، هَكَذَا أَخْبَرَ سَيِّدُ وَلَدِ عَدْنَانَ، فَلَوْ

[37] هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

[38] هذه العبارة موجودة في (ن) فقط.

[39] أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي، (المحقق:سامي بن محمد سلامة)،تفسير القرآن العظيم، دار طيبة للنشر والتوزيع، 1420هـ-1999 م، ج 8، ص 188.

[40] في (ع): لَمَا وفي (س)، (هـ)، (ن): ما

[41] في (س)، (هـ)، (ن): الزَّمَانِ وفي (ع) : الأزمان

[42] كُلِّ : ساقطة من (ن) و(هـ)

كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّهِ[43] وَالشَّجَرُ أَقْلامًا لِمَنْظُومَاتِهِ وَأَيْدِي الْعَوَالِمِ تَكْتُبُ إِمْلآتِهِ لَعَجزَ الْكُلُّ عَنْ حَصْرِ مَعَانِي مَا أَظْهَرَهُ بِاللِّسَانِ،

يَـا مُصْـطَفَى مِـنْ قَبْـلِ[44] نَشْـأَةِ آدَم   وَالْكَـوْنُ لَمْ تُفْـتَحْ لَـهُ أَغْـلاقُ[45]

أَيَـــرُومُ مَخْلُـــوقٌ ثَنَـــاءَكَ بَعْـــدَمَا   أَثْـنَى عَلَـى أَخْلَاقِـكَ الْخَـلَّاقُ[46]

[عَطِّرِ اللَّهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبارِكْ عَلَيْهِ][47].

فَسُبْحَانَ مَنْ أَمَدَّهُ وَأَعْطَاهُ مِنْ فَيْضِ قُدْسِهِ وَمُطْلَقِ عِنَايَتِهِ مَا لَا يُعْطِيهِ غَيْرَهُ مِنَ الْأَعْيَانِ وَرَحِمَ بِهِ الْعَوَالِمَ عَامَّةً وَأُمَّتَهُ خَاصَّةً وَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَسَطًا شُهَدَاءَ عَلَى الْأُمَمِ يَوْمَ ظُهُورِ الْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ.

أَحْمَدُهُ عَلَى مَا أَنْعَمَ بِهِ عَلَيْنَا مِنَ الْوُجُودِ وَالْإِيمَانِ وَالْمَدَدِ الْمُبْقَى لِذَوَاتِنَا وَسَلَامَةِ الْحَوَاسِّ وَالْجَنَانِ الَّذِي جَعَلَنَا مِنْ أُمَّةِ خَيْرِ الْخَلْقِ عَلَيْهِ مِنَ اللهِ [48] الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ الْأَتَمَّانِ الْأَكْمَلَانِ، [بِدَوَامِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْحَنَّانِ وَالْمَنَّانِ][49].

---

[43] في (ع): لِكَلِمَاتِ رَبِّهِ وفي (س)، (هـ)، (ن): ا لِكَلِمَاتِهِ

[44] قَبْلِ : ساقطة من (ن)

[45] شهاب الدين أحمد التلمساني (1041هـ)، نفح الطيب من غصن الأندلس الرطيب، وذكر وزيرها لسان الدين بن الخطيب،(المحقق: إحسان عباس)، دار صادر- بيروت 1997، ج 5، ص 167.

[46] هذه الأبيات من بحر الخفيف وتفعيلاته هي:

مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن

[47] هذه العبارة موجودة في (ن) فقط.

[48] في (ع) : رَبِّهِ

[49] بِدَوَامِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْحَنَّانِ الْمَنَّانِ : ساقطة من (ع)

وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ [وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ][50] الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الْفَرْدُ الصَّمَدُ الرَّحْمَنُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ سَيِّدَنَا مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ الْمُسَمَّى بِـ ﴿يسٓ﴾[51] فِي نَصِّ الْقُرآنِ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ صَلَاةً تَامَّةً لَا حَدَّ لَهَا وَلَا أَمَدَ بِكُلِّ قَلْبٍ وَلِسَانٍ [اللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلَاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][52] وَسَلَّمَ كَثِيرًا[53].

[عَطِّرِ اللَّهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ][54]

وَبَعْدُ: فَإِنَّهُ لَمَّا أَرَادَ اللهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى إِيجَادَ الْخَلْقِ بِتَقْدِيرِهِ أَبْرَزَ الْحَقِيقَةَ الْمُحَمَّدِيَّةَ مِنَ الْأَنْوَارِ الصَّمَدِيَّةِ[55] بِتَدْبِيرِهِ، وَذَلِكَ لَمَّا سَبَقَ فِي عِلْمِهِ وَتَعَيَّنَ فِي مَشِيئَتِهِ فَأَطْلَعَ شَمْسَ الْكَمَالِ الْمُحَمَّدِيِّ سِرَاجًا مُنِيرًا وَأَوْجَدَ الرُّوحَ الْأَحْمَدِيَّ مِنْ فَيْضِ كَمَالِ وُجُودِهِ إِنْسَانًا كَبِيرًا وَخَلَقَ الْعَوَالِمَ مِنْ نُورِهِ[56] تَفْضِيلًا وَتَقْدِيرًا.

[50] وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ: غير موجودة في (س) و(ع) و(ن)

[51] سورة يسين: 1.

[52] هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

[53] وَسَلَّمَ كَثِيرًا : ساقطة من (س)

[54] هذه العبارة موجودة في (ن) فقط.

[55] في (س)، (هـ)، (ن): الصَّمَدِيَّةِ وفي (هـ): الصَّمَدَانِيَّةِ

[56] في (ع): من نُورِهِ وفي (س)، (هـ)، (ن): منه

قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ "أَنَا مِنَ اللَّهِ وَالْمُؤْمِنونَ مِنِّي"[57]، وَقَالَ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ نُورِي"[58]. أَبْدَعَهُ حَقِيقَةً كُلِّيَّةً وَجَعَلَهُ نَشْأَةً أَصْلِيَّةً حَيْثُ لَا أَيْنَ وَلَا بَيْنَ، فَهُوَ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- الْجِنْسُ الْعَالِي مِنْ جَمِيعِ[59] الْأَجْنَاسِ وَالْأَبُ الْأَكْبَرُ لِجَمِيعِ الْمَوْجُودَاتِ وَ[60]النَّاسِ، وَإِنْ تَأَخَّرَتْ طِينَتُهُ وَظُهُورُ صُورَتِهِ الْعُنْصُرِيَّةِ وَذَلِكَ لِكَوْنِهِ سِرَّ نُقْطَةِ الدَّائِرَةِ الْكَوْنِيَّةِ فَهُوَ-صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-[61] سِرُّ الْحَقِّ وَنُفُوذُ أَمْرِهِ فِي الْخَلْقِ وَهُوَ أَصْلُ جَمِيعِ الكَائِنَاتِ[62]، عَلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ أَفْضَلُ الصَّلَوَاتِ[63] وَأَكْمَلُ[64] التَّحِيَّاتِ كَمَا سَتَسْمَعُهُ[65] مِنْ حَدِيثِ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ -رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَأَرْضَاهُ-: قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- عَنْ أَوَّلِ شَيْءٍ خَلَقَهُ اللهُ تَعَالَى فَقَالَ "هُوَ نُورُ نَبِيِّكَ يَا جَابِرُ خَلَقَهُ اللهُ ثُمَّ خَلَقَ فِيهِ كُلَّ خَيْرٍ وَخَلَقَ بَعْدَهُ كُلَّ شَيْءٍ وَحِينَ خَلَقَهُ أَقَامَهُ قُدَّامَهُ فِي مَقَامِ الْقُرْبِ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ جَعَلَهُ أَرْبَعَةَ أَقْسَامٍ فَخَلَقَ الْعَرْشَ مِنْ قِسْمٍ وَالْكُرْسِيَّ مِنْ قِسْمٍ وَحَمَلَةَ الْعَرْشِ

---

[57] جلال الدين السيوطي، الدرر المنتثرة في الأحاديث المشتهرة، (تحقيق: الدكتور محمد بن لطفي الصباغ)، عمادة شؤون المكتبات – جامعة الملك سعود، الرياض، ص 57.

[58] علي بن (سلطان) محمد، أبو الحسن نور الدين الملا الهروي، مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، دار الفكر، بيروت 1422هـ - 2002م، ص 169.

[59] جَمِيعِ : ساقطة من (ن)

[60] في (س)، (هـ)، (ن): و، وفي (ع): فِي

[61] صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: موجودة في (ع) فقط

[62] في (س)، (ع)، (ن): الكائنات وفي (هـ) : الْمَخْلُوقَاتِ

[63] في (ن) : الصَّلَوَات وفي (هـ)، (س)، (ع):الصَّلَاةِ

[64] موجودة في (ع) فقط

[65] في (س)، (هـ)، (ع):سَتَسْمَعُهُ وفي (ن): سَتَسْتَمِعُهُ

وَخَزَنَةَ الْكُرْسِيِّ مِنْ قِسْمٍ وَأَقَامَ الْقِسْمَ الرَّابِعَ فِي مَقَامِ الْحُبِّ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ جَعَلَهُ أَرْبَعَةَ أَقْسَامٍ فَخَلَقَ الْقَلَمَ مِنْ قِسْمٍ وَاللَّوْحَ مِنْ قِسْمٍ وَالْجَنَّةَ مِنْ قِسْمٍ وَأَقَامَ الْقِسْمَ الرَّابِعَ فِي مَقَامِ الْخَوْفِ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ جَعَلَهُ أَرْبَعَةَ أَجْزَاءٍ فَخَلَقَ الْمَلَائِكَةَ مِنْ جُزْءٍ وَخَلَقَ الشَّمْسَ مِنْ جُزْءٍ وَخَلَقَ الْقَمَرَ وَالْكَوَاكِبَ[66] مِنْ جُزْءٍ وَأَقَامَ الْجُزْءَ الرَّابِعَ فِي مَقَامِ الرَّجَاءِ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ جَعَلَهُ أَرْبَعَةَ أَجْزَاءٍ فَخَلَقَ الْعَقْلَ مِنْ جُزْءٍ وَالْحِلْمَ وَالْعِلْمَ[67] مِنْ جُزْءٍ وَالْعِصْمَةَ[68] وَالتَّوْفِيقَ مِنْ جُزْءٍ وَأَقَامَ الْجُزْءَ الرَّابِعَ فِي مَقَامِ الْحَيَاءِ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ نَظَرَ اللهُ إِلَيْهِ[69] فَرَشَحَ النُّورَ عَرَقًا فَقَطَرَتْ مِنْهُ مِائَةُ أَلْفٍ وَعِشْرُونَ أَلْفًا وَأَرْبَعَةُ آلَافِ قَطْرَةٍ مِنَ النُّورِ فَخَلَقَ اللهُ مِنْ كُلِّ قَطْرَةٍ رُوحَ كُلِّ نَبِيٍّ أَوْ رَسُولٍ ثُمَّ تَنَفَّسَتْ أَرْوَاحُ الْأَنْبِيَاءِ فَخَلَقَ اللهُ مِنْ أَنْفَاسِهِمْ الْأَوْلِيَاءَ وَالسُّعَدَاءَ[70] وَالشُّهَدَاءَ وَالْمُطِيعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَالْعَرْشُ وَالْكُرْسِيُّ مِنْ نُورِي وَالرُّوحَانِيُّونَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مِنْ نُورِي وَمَلَائِكَةُ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ مِنْ نُورِي، وَالْجَنَّةُ وَمَا فِيهَا مِنَ النَّعِيمِ مِنْ نُورِي، وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالْكَوَاكِبُ مِنْ نُورِي، وَالْعِلْمُ وَالتَّوْفِيقُ مِنْ نُورِي، وَأَرْوَاحُ الرُّسُلِ وَالْأَنْبِيَاءِ مِنْ نُورِي، وَالشُّهَدَاءُ وَالصَّالِحُونَ مِنْ نَتَائِجِ نُورِي ثُمَّ خَلَقَ اللهُ اثْنَيْ عَشَرَ حِجَابًا فَأَقَامَ[71] نُورِي وَهُوَ الْجُزْءُ الرَّابِعُ، فِي[72] كُلِّ حِجَابٍ أَلْفَ سَنَةٍ وَهِيَ حُجُبُ[73] الْكَرَامَةِ وَالسَّعَادَةِ وَالْهَيْبَةِ

[66] في (س)، (هـ)، (ن): الكواكب وفي (ع): الكوكب

[67] العلم : ساقطة من (س)

[68] وَالْعِصْمَةَ ساقطة من (ع)

[69] الله : غير موجودة في (ع) و(س)

[70] السعداء: غير موجودة في (ع)

[71] في (س)، (ع)، (ن): أَقَامَ وفي (هـ) : قَامَ

[72] في (س)، (هـ)، (ن): فِي وفي (ع): من

[73] في (س)، (هـ):حُجُب وفي (ن) : الْحِجَاب وفي (س) : حِجَاب

وَالرَّأْفَةِ وَالرَّحْمَةِ[74] وَالْعِلْمِ وَالْحِلْمِ وَالْوَقَارِ وَالسَّكِينَةِ وَالصَّبْرِ وَالْيَقِينِ وَالصِّدْقِ فَعَبَدَ اللَّهَ تَعَالَى ذَلِكَ النُّورُ [فِي كُلِّ حِجَابٍ أَلْفَ سَنَةٍ فَلَمَّا خَرَجَ النُّورُ][75] مِنَ الْحُجُبِ زَكَّاهُ اللهُ[76] فِي الْأَرْضِ فَكَانَ يُضِيئُ مِنْهَا مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ كَالسِّرَاجِ فِي اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ ثُمَّ خَلَقَ اللهُ تَعَالَى آدَمَ مِنْ طِينِ[77] الْأَرْضِ فَرَكَّبَ فِيهِ مِنَ النُّورِ فِي جَبِينِهِ ثُمَّ انْتَقَلَ مِنْهُ إِلَى شِيثَ[78] فَكَانَ يَنْتَقِلُ مِنْ طَيِّبٍ إِلَى طَاهِرٍ [وَمِنْ طَاهِرٍ إِلَى طَيِّبٍ][79] حَتَّى أَوْصَلَنِي[80] اللهُ تَعَالَى إِلَى صُلْبِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَمِنْهُ إِلَى رَحْمِ أُمِّي آمِنَةَ ثُمَّ أَخْرَجَنِي إِلَى الدُّنْيَا وَجَعَلَنِي سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَرَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ، هَكَذَا كَانَ بَدْءُ خَلْقِ نَبِيِّكَ يَا جَابِرُ"[81].

[74] الرحمة : ساقطة من (هـ) و(ن)

[75] فِي كُلِّ حِجَابٍ أَلْفَ سَنَةٍ فَلَمَّا خَرَجَ النُّورُ : ساقطة من (ع)

[76] الله : ساقطة من (س)

[77] مِنْ طِينِ : ساقطة من (ع)

[78] في (س)، (هـ)، (ن): شيث وفي(ع): شِيت

[79] وَمِنْ طَاهِرٍ إِلَى طَيِّبٍ : ساقطة من (س)

[80] في (س)، (هـ)، (ن): أَوْصَلَنِي وفي(ع): نَقَلَهُ

[81] حسين بن محمد بن الحسن الدِّيار بَكْري (966هـ)، تاريخ الخميس في أحوال أنفس النفيس، دار صادر، بيروت، ج 1، ص 20.

[اللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][82] [عَطِّرِ اللَّهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ][83]

وَقَال –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ–: " كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ" وَفِي رِوَايَةٍ "وَآدَمُ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ"[84]. [فَنَبَّهَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– عَلَى أَنَّهُ أَصْلُ الْوُجُودِ كُلِّهِ آدَمَ فَمَنْ دُونَهُ لِأَنَّهُ قَالَ: "وَآدَمُ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ"][85] فَكَانَ آدَمُ حِينَئِذٍ شَيْئًا مَعْلُومًا لَا تَعْيِينَ[86] لِرُوحِهِ وَلاَ لِجَسَدِهِ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ–، فَلَمَّا أَرَادَ اللهُ سُبْحَانَهُ وتَعَالَى ظُهُورَ جَسَدِ آدَمَ سَوَّاهُ شَبَحًا لَا رُوحَ فِيهِ وَذَلِكَ أَنَّهُ تَعَالَى وَجَّهَ إِلَى الْأَرْضِ مَلَكًا بَعْدَ مَلَكٍ لِيَأْتُوا إِلَيْهِ بِقَبْضَةٍ مِنْهَا لِيَنْفُخَ فِيهَا صُورَةَ[87] جَسَدِ آدَمَ فَمَا مِنْ مَلَكٍ مِنْهُمْ[88] إِلَّا وَتُقْسِمُ عَلَيْهِ الْأَرْضُ بِالَّذِي أَرْسَلَهُ أَنْ[89] لَا يَأْخُذَ مِنْهَا شَيْئًا يَكُونُ غَدًا مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَيَرْجِعُ إِلَى أَنْ وَجَّهَ إِلَيْهَا عَزْرَائِيلَ –عَلَيْهِ السَّلَامُ– فَأَقْسَمَتْ عَلَيْهِ كَمَا أَقْسَمَتْ عَلَى غَيْرِهِ، فَقَالَ لَهَا[90]

---

[82] هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

[83] هذه العبارة موجودة في (ن) فقط.

[84] أبو بكر بن أبي شيبة، الكتاب المصنف في الأحاديث والآثار، (المحقق: كمال يوسف الحوت)، مكتبة الرشد – الرياض 1409، ج 7،ص 329.

[85] هذا القسم غير موجودة في (ع)

[86] في(س)، (هـ) :تَعيين وفي (ن) و(ع) : تَعَيُّن

[87] صُورَةَ : ساقطة من (ن)

[88] مِنْهُمْ : ساقطة من (س)

[89] أن : ساقطة من (ع)

[90] لها : ساقطة من (ع)

إِنَّ الَّذِي وَجَّهَنِي وَأَمَرَنِي أَوْلَى بِالطَّاعَةِ مِنْكِ فَقَبَضَ مِنْهَا قَبْضَةً[91] مِنْ سَهْلِهَا وَحَزْنِهَا وَأَبْيَضِهَا وَأَحْمَرِهَا وَأَسْوَدِهَا. وَظَهَرَ ذَلِكَ[92] فِي أَخْلَاقِ النَّاسِ وَأَلْوَانِهِمْ فَلَمَّا حَضَرَ بَيْنَ يَدَيْ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى شَرَّفَهُ[93] بِأَنْ وَلَّاهُ قَبْضَ مَنْ يَقْبِضُهُ[94] مِنْ تِلْكَ الْقَبْضَةِ فَخَمَّرَ اللهُ تَعَالَى طِينَةَ آدَمَ بِيَدَيْهِ[95] حَتَّى قَبِلَتْ النَّفْخَ الْإِلَهِيَّ وَسَرَى الرُّوحِ الْحَيْوَانِيِّ فِي أَجْزَاءِ تِلْكَ الصُّورَةِ فَلَمَّا سَرَتْ النَّفْخَةُ فِيهِ عَطَسَ فَقَالَ لَهُ الْمَلَكُ "اِحْمَدِ اللَّهَ تَعَالَى فَحَمِدَ اللَّهَ فَقَالَ لَهُ رَبُّهُ: يَرْحَمُكَ اللهُ[96] يَا آدَمُ لِهَذَا خَلَقْتُكَ أَيْ لِتَحْمَدَنِي فَأَرْحَمُكَ، فَذَلِكَ سُنَّةٌ فِي تَشْمِيتِ الْعَاطِسِ، إِذَا حَمِدَ اللَّهَ تَعَالَى وَنَجَاهُ[97].

[اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][98].

فَرَكَّبَ اللهُ تَعَالَى جَسَدَ آدَمَ مِنْ طَبَائِعَ مُخْتَلِفَةٍ مُتَضَادَّةٍ فَلَمَّا أَرَادَ اللهُ تَعَالَى تَأْلِيفَهَا وَاجْتِمَاعَهَا نَفَخَ فِيهِ مِنَ رُوحِهِ الْإِلَهِيِّ الْمُفِيضِ[99] عَلَيْهِ بِالْامْدَادِ وَظَهَرَ فِيهِ سِرُّ الْكَلِمَاتِ وَمَعَانِي الْحُرُوفِ[100] وَالْأَعْدَادِ

---

[91] مِنْهَا قَبْضَةً : غير موجودة في (ع)

[92] في (ع)، (هـ)، (ن): ذلك وفي (س) : ما في تلك من الألوان

[93] في (س)، (هـ)، (ع): شَرَّفَهُ وفي (ن) : شرّفها

[94] في (س)، (هـ) : يقبضه وفي (ن) و(ع) : قَبَضَهُ

[95] في (ع)، (هـ)، (ن): بِيَدَيْهِ وفي (س): بَيْنَ يَدَيْهِ

[96] الله : غير موجودة في (ن)

[97] وَنَجَاهُ : موجودة في (س) فقط

[98] هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

[99] في (ن) و(ع) و(س) : المفيض وفي(هـ): المفاض

[100] الحُرُوف : سقطة من (ن)

وَهُوَ السِّرُّ الْأَحْمَدِيُّ الْقَائِمُ بِرَبِّهِ فِي أَزَلِ الْآزَالِ وَأَبَدِ الْآبَادِ الْمُمِدُّ لِلْآبَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْأَجْدَادِ، الشَّافِعُ لِسَائِرِ الْخَلْقِ فِي يَوْمِ الْحَشْرِ وَالْمَعَادِ، وَالْمُنَفِّسُ عَنْهُمْ[101] كُرْبَةَ الْمَحْشَرِ وَزَحْمَةَ الْعَرَقِ يَوْمَ تَذْهَلُ الْأُمَّهَاتُ عَنِ الْأَوْلَادِ، وَذَلِكَ بَعْدَ إِحَالَةِ الْأَنْبِيَاءِ –عَلَيْهِمُ السَّلَامُ–[102] لِلْأُمَمِ جَمِيعِهَا عَلَيْهِ فِي فَصْلِ الْقَضَاءِ وَدَفْعِ الْأَهْوَالِ الشِّدَادِ فَقَبِلَ الْإِحَالَةَ وَالْمَقَالَةَ لِمَا أَيَّدَهُ اللهُ تَعَالَى بِهِ مِنَ الْكَرَامَةِ وَالشَّفَاعَةِ فَيَشْفَعُ فَيُشَفَّعُ إِلَى[103] أَنْ تَسْتَمِرَّ شَفَاعَتُهُ فِيمَنْ فِي قَلْبِهِ أَدْنَى مِثْقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ فَيُخْرِجُهُ مِنَ النَّارِ فَهُوَ الرَّحْمَةُ الْعَامَّةُ الَّتِي رَحِمَ اللهُ بِهَا الْخَاصَّةَ[104] وَالْعَامَّةَ فَلَهُ الْفَضْلُ وَالشَّرَفُ الْأَكْمَلُ وَلَهُ الْجَاهُ الْأَعَزُّ الْأَجْمَلُ الْجَامِعُ بَيْنَ الْأَوَّلِيَّةِ وَالْآخِرِيَّةِ وَالْفَاتِحُ بَابَ الْجَنَّةِ وَالْفَاتِحُ بَابَ أَعْيَانِ الْأَكْوَانِ مِنَ الْبُطُونِ الْمُسْتَجِنَّةِ.

فَسُبْحَانَ مَنْ أَمَدَّهُ وَأَعْطَاهُ هَذِهِ الْمَوَاهِبَ الْجِسَامَ، وَخَصَّهُ مِنْ بَيْنِ سَائِرِ الْأَنَامِ بِمَا لَا يَقْدِرُ عَلَى تَعْيِينِهِ حَرَكَاتُ الْأَقْلَامِ وَذَلِكَ مِنْ فَيْضِ عِنَايَتِهِ وَمُطْلَقِ مَشِيئَتِهِ وَإِرَادَتِهِ، وَسَبَقَ قَلَمُ[105] قُدْرَتِهِ فَلَهُ الْفَضْلُ إِذْ مَنَّ[106] عَلَيْنَا بِهِ، وَلَهُ الْحَمْدُ إِذْ خَصَّنَا بِهِ[107]، وَلَهُ الْمِنَّةُ إِذْ جَعَلَنَا مِنْ أُمَّتِهِ، وَلَهُ الشُّكْرُ دَائِمًا بِدَوَامِ تَخْصِيصِ إِرَادَتِهِ:

---

101 في (س)، (هـ)، (ن): عَنْهُمْ وفي (ع): مِنْهُم

102 عَلَيْهِمُ السَّلَامِ : غير موجودة في (ن)

103 فَيُشَفَّعُ إِلَى : غير موجودة في (ع)

104 في (هـ)، (ع): الخاصة وفي (ن) و(س): الخاصّ

105 في (س)، (هـ)، (ن): قلم وفي (ع): علم

106 إذ منَّ : غير موجودة في(هـ) و(س) و(ن)

107 في (ع)، (هـ)، (ن): بِهِ وفي (س): بِجَنَابِهِ

أَبُو الْأَرْوَاحِ مُحْيِي كُلِّ مَيْتٍ   بِنَفْحَتِهِ الْمُبَارَكَةِ الشَّمُولِ

حَبِيبُ اللهِ كُرْسِيُّ الْمَعَالِي   وعَرْشُ كَمَالِ ذِي الْعِزِّ الْجَلِيلِ

دَوَاءُ اللهِ مَرْهَمُ كُلِّ جُرْحٍ   شِفَاءٌ لِلْمَرِيضِ وَلِلْعَلِيلِ

هَدِيَّةُ رَبِّنَا وَسَنَاهُ فِينَا   وَكَعْبَتُهُ الْمُعَظَّمَةُ الدُّخُولِ

يَدُ الرَّحْمَنِ سِرُّ الشَّانِ[108] عَالٍ   عَلَى الْأَعْيَانِ مِنْ عَرْضٍ وَطُولِ

تَجَاوَزَ أَنْبِيَاءَ اللهِ طُرًّا   وَمَرَّ بِجَبْرَئِيلَ وَمِيكَائِيلِ[109]

وَأَمْلَاكِ الْإِلَهِ وَكُلِّ فَرْدٍ   وَاسْرَافِيلَ ذِي الْقَدْرِ الْجَلِيلِ[110]

وَغَابَ عَنِ الْعُيُونِ إِلَى مَقَامٍ   مِنَ الْجَبَرُوتِ لَاهُوتٍ[111] جَلِيلِ[112]

---

108 في (ع)، (هـ)، (ن): الشان وفي (س): الله

109 في (ع)، (س): مِيكَائِيل وفي (هـ)، (ن): مِيكَئِيل

110 في (س)، (هـ)، (ع): الجليل وفي (ن): جليل

111 في (س)، (هـ)، (ن): لاهوت وفي (ع): باهوت

112 في (س)، (هـ)، (ع): جليل وفي(ن): حليل

هذه الأبيات من بحر الوافر وتفعيلاته هي:

مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن (فعولن)

[عَطِّرِ اللَّهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ][113].

قَالَ جِبْرِيلُ –عَلَيْهِ السَّلامُ– قَلَّبْتُ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا فَلَمْ أَرَ رَجُلًا أَفْضَلَ مِنْ مُحَمَّدٍ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– [وَلَمْ أَرَ بَنِي أَبٍ أَفْضَلَ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ][114]. وَقَالَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– "إِنِّي عِنْدَ[115] اللَّهِ لَخَاتَمُ النَّبِيِّينَ وَإِنَّ آدَمَ لَمُنْجَدِلٌ فِي طِينَتِهِ وَدَعْوَةِ[116] أَبِي إِبْرَاهِيمَ وَبَشَارَةُ عِيسَى"[117]– صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلامُهُ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ–. وَقَالَ –عَلَيْهِ الصَّلاةُ وَالسَّلامُ– "كُنَّا أَظِلَّةً حَوْلَ الْعَرْشِ فَسَبَّحْنَا فَسَبَّحَ الْمَلَائِكَةُ بِتَسْبِيحِنَا"[118]. وَقَالَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– "مَا افْتَرَقَ[119] النَّاسُ فِرْقَتَيْنِ إِلَّا جَعَلَنِي اللهُ فِي خَيْرِهِمَا وَأُخْرِجْتُ مِنْ بَيْنِ أَبَوَيَّ وَلَمْ يُصِبْنِي شَيْءٌ مِنْ عَهْدِ[120] الْجَاهِلِيَّةِ حَتَّى أُخْرِجْتُ مِنْ نِكَاحٍ وَلَمْ أُخْرَجْ مِنْ سِفَاحٍ مِنْ لَدُنْ آدَمَ حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى أَبِي وَأُمِّي فَأَنَا خَيْرُكُمْ نَفْسًا وَخَيْرُكُمْ أَبًا"[121]، [صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَزَادَهُ شَرَفًا][122].

---

113 هذه العبارة موجودة في (ن) فقط.

114 وَلَمْ أَرَ بَنِي أَبٍ أَفْضَلَ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ: غير موجودة في(ع) و(س) و(ن)

115 في (س)، (هـ)، (ن): عند وفي (ع): عبد

116 في (ع)، (هـ)، (ن): دعوة وفي (س): دعوت

117 نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي، غاية المقصد فى زوائد المسند، (المحقق: خلاف محمود عبد السميع)، دار الكتب العلمية، بيروت 1421 هـ - 2001 م، ج 3، ص277.

118 أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي، معارج القدس في مدراج معرفة النفس، دار الآفاق الجديدة ، بيروت 1975، ص 159.

119 في (س)، (هـ)، (ن): اِفْتِرَقَ وفي (ع): فَرَّقَ

120 في (س)، (هـ): عهد وفي (ع): عصر وعَهْد: ساقطة من (ن).

121 جلال الدين السيوطي، الدر المنثور، دار الفكر ، بيروت ، ج 4، ص 328.

122 صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَزَادَهُ شَرَفًا :غير موجودة في (ع)

فَهُوَ الْكَلِمَاتُ الَّتِي تَلَقَّاهَا آدَمُ مِنْ رَبِّهِ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى[123] وَهُوَ السِّرُّ الَّذِي حُمِلَ بِهِ نُوحٌ فِي السَّفِينَةِ الَّتِي قِيلَ فِيهَا تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا وَهِيَ أَرْبَعَةُ أَعْيُنٍ مِنْ أَعْيُنِ الصَّحَابَةِ عَيْنُ عَتِيقٍ وَعَيْنُ عُمَرَ وَعَيْنُ عُثْمَانِ وَعَيْنُ عَلِيٍّ –رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ–، وَهُوَ[124] الْمُقَدَّمُ وَالكَامِلُ الْمُكَمَّلِ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ–، وَهُوَ النُّورُ الَّذِي أَطْفَأَ اللهُ تَعَالَى بِهِ نَارَ إِبْرَاهِيمَ –عَلَيْهِ السَّلَامِ–، وَهُوَ السِّرُّ الَّذِي فَدَى اللهُ[125] بِهِ اِسْمَاعِيلَ –عَلَيْهِ السَّلَامُ–.

[اللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][126].

وَهُوَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعْلُومٌ عِنْدَ الْأَنْبِيَاءِ وَأَنَّهُ[127] ظَاهِرٌ فِي وَقْتٍ مَخْصُوصٍ إِذْ قَدْ أَخَذَ اللهُ الْعَهْدَ[128] عَلَيْهِمْ لَيُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَيَنْصُرُنَّهُ وَمَا مِنْهُمْ نَبِيٌّ إِلَّا وَقَدْ عَهِدَ إِلَى أُمَّتِهِ[129] بِمَا عَهِدَ اللهُ بِهِ إِلَيْهِ بِقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذْ[130] أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ﴾[131] (إِلَى قَوْلِهِ الشَّاهِدِينَ)[132]

---

[123] وَهَدَى : غير موجودة في (ع)

[124] وَهُوَ: غير موجودة في (ع)

[125] في (س) و(ع) : فَدَى اللهُ وفي (هـ)، (ن): فُدِيَ

[126] هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

[127] في (س)، (هـ)، (ع): وأنَّهُ وفي (ن) : وَهُوَ

[128] في (س)، (هـ)، (ن): العهد وفي (ع): العهود

[129] في (س)، (هـ)، (ن): أُمَّتِهِ وفي (ع): قَوْمِهِ

[130] في (ن): وإذا

[131] سورة آل عمران: 81.

[132] إِلَى قَوْلِهِ الشَّاهِدِينَ : غير موجودة في (ن) و(ع)

﴿ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ﴾[133]. وَقَالَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ–: "لَوْ كَانَ مُوسَى حَيًّا مَا وَسِعَهُ غَيْرُ اتِّبَاعِي"[134] وَلَمَّا تَوَجَّهَ أَصْحَابُ الْفِيلِ إِلَى مَكَّةَ الْمُكَرَّمَةِ يُرِيدُونَ[135] هَدْمِ الْكَعْبَةِ مَنَعَهُمْ اللهُ تَعَالَى بِبَرَكَةِ ظُهُورِ نَبِيِّنَا[136] تِلْكَ السَّنَةِ. وَفُدِيَ أَبُوهُ بِمِائَةٍ مِنَ الْإِبِلِ لِلسِّرِّ الْحَامِلِ لَهُ، وَوُلِدَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– بِمَكَّةَ لِأَنَّهَا وَسَطُ الْأَرْضِ وَنُقْطَتُهَا. وَقِيلَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى دَحَى الْأَرْضَ مِنْ مَوْضِعِ الْكَعْبَةِ وَذَلِكَ لِأَنَّهُ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– نُقْطَةُ دَائِرَةِ الْوُجُودِ [وَسِرُّهُ الطَّاهِرُ الْمَوْجُودُ][137] وَسِرُّهُ الظَّاهِرُ الْمَوْجُودُ الَّذِي عُرِفَ بِهِ الْإِلَهُ الْمَعْبُودُ الْمَخْصُوصُ بِكَمَالِ الشُّهُودِ، الْقَائِمُ فِي مَقَامٍ لَا يَقُومُ فِيهِ غَيْرُهُ يَوْمَ عَرْضِ[138] الْجُنُودِ، الْمُسَمَّى بِمُحَمَّدٍ[139] الْمَحْمُودِ الَّذِي سَمَّاهُ اللهُ تَعَالَى قَبْلَ ظُهُورِهِ[140] فِي الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ عِيسَى –عَلَيْهِ السَّلَامِ– ﴿وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي

---

[133] سورة آل عمران: 81.

[134] أبو بكر بن أبي شيبة، الكتاب المصنف في الأحاديث والآثار(المحقق: كمال يوسف الحوت)، مكتبة الرشد ، الرياض 1409 هـ، ج 5، ص312.

[135] في (س): يُرِيدُونَ وفي (ع)، (هـ)، (ن): و

[136] في (هـ): ظهور نبينا وفي (ع)، (س)، (ن) : ظهوره

[137] وَسِرُّهُ الطَّاهِرُ الْمَوْجُودُ : غير موجودة في (ن) و(هـ)

[138] في (س)، (هـ)، (ن): عرض وفي (ع): عُروض

[139] محمد :ساقطة من (ع)

[140] قَبْلَ ظُهُورِهِ : ساقطة من (ن) و(هـ)

اسْمُهُ أَحْمَد﴾[141]، فَلَمْ يَزَلْ مَحْمُودًا قَبْلَ ظُهُورِهِ بِالْوُجُودِ مَشْهُودًا، -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ بِدَوَامِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْحَقِّ الْمَعْبُودِ-.

[اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][142]

تَخَيَّرَكَ اللهُ مِنْ آدَم　　فَمَا زِلْتَ مُنْحَدِرًا تَرْتَقِى

وَأَظْهَرَكَ اللهُ[143] مِنْ طَيِّبٍ　　إِلَى صُلْبِ كُلِّ أَبٍ مُتَّقِى[144]

[عَطِّرِ اللَّهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ][145].

وَأُمُّهُ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- آمِنَةُ بِنْتُ وَهْبِ بْنِ عَبْدِ مَنَاف بْنِ زُهْرَةَ -رَضِيَ اللهُ عَنْهَا-. وَقَالَ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: "إِنَّ اللَّهَ[146] اصْطَفَى مِنْ وَلَدِ اِبْرَاهِيمَ اِسْمَاعِيلَ وَاصْطَفَى مِنْ بَنِي اِسْمَاعِيلَ بَنِي[147] كِنَانَةَ وَاصْطَفَى مِنْ كِنَانَةَ قُرَيْشًا وَاصْطَفَى مِنْ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ وَاصْطَفَانِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ"[148].

---

141 سورة الصّف، 6.

142 هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

143 الله : غير موجودة في (ن)

144 هذه الأبيات من مجزوء المتقارب وتفعيلاته هي:
فعولن فعولن فعولن

145 هذه العبارة موجودة في (ن) فقط.

146 الله : غير موجودة في (ن)

147 بَنِي :ساقطة من (هـ)

148 أبو بكر بن أبي شيبة، الكتاب المصنف في الأحاديث والآثار (المحقق: كمال يوسف الحوت)، مكتبة الرشد ، الرياض 1409، ج 6، ص 317.

وَحَمَلَتْ بِهِ أُمُّهُ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– فِي شَهْرِ رَجَبَ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَكَانَتْ تَقُولُ مَا شَعَرْتُ أَنِّي حَمَلْتُ بِهِ وَلَا وَجَدْتُ لَهُ ثِقَلًا كَما[149] تَجِدُ النِّسَاءُ إِلَّا[150] أَنِّي أَنْكَرْتُ رَفْعَ[151] حَيْضَتِي وَقِيلَ إِنَّهُ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– لَمْ يَتَغَذَّ مِنْ دَمِ الْحَيْضِ كَمَا يَتَغَذَّى سَائِرُ[152] الْأَوْلَادِ بَلْ كَانَ غِذَاؤُهُ بِلَطَائِفِ الْإِمْدَادِ. وَلِهَذَا وُلِدَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– مَقْطُوعَ السُّرَّةِ وَذَلِكَ مَحَلَّ نُفُوذِ الْغِذَاءِ إِلَى الْجَنِينِ، إِذْ هُوَ–صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– رُوحٌ شَرِيفٌ وَجِسْمٌ لَطِيفٌ، أَلْطَفُ أَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِينَ فَلِهذَا أُسْرِيَ بِجَسَدِهِ الشَّرِيفِ حَيْثُ لَا حِينَ[153] وَلَا أَيْنَ. وَاخْتَصَّ بِشُهُودِ الْعَيْنِ.

وَلَمَّا أَرَادَ اللهُ تَعَالَى ظُهُورَ نُورِهِ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ نُودِيَ بِأَنَّ النُّورَ الْمَكْنُونَ الَّذِي يَكُونُ[154] مِنْهُ النَّبِيُّ الْهَادِي فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ [يَسْتَقِرُّ فِي بَطْنِ أُمِّهِ الَّذِي][155] يَخْرُجُ إِلَى النَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا، [وَحِينَ أَرَادَ اللهُ تَعَالَى إِبْرَازَ الْجَوْهَرَةِ الْمَكْنُونَةِ مِنْ صَدَفَةِ[156] آمِنَةَ الْمَصُونَةِ حَضَرَهَا فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ الرَّاجِحَةِ فَضْلًا

[149] في (س)، (هـ)، (ن): كما وفي (ع): مِمَّا

[150] في (س)، (هـ)، (ن): إلا وفي (ع): غير

[151] في (س)، (هـ)، (ن): رفع وفي (ع) : انقطاع

[152] سائر : غير موجودة في (ن) و(س)

[153] في (ع) : حينَ وفي (هـ) : بَيْنَ وفي (ن) و(س): حيث

[154] في (س)، (هـ)، (ن): يكون وفي (ع): لامعه

[155] يَسْتَقِرُّ فِي بَطْنِ أُمِّهِ الَّذِي : ساقطة من (ع)

[156] في (س)، (هـ) : صدفة وفي (ن): صدف

عَلَى جَمِيعِ الْأَزْمَانِ آسِيةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ وَمَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ وَبَعْضٌ مِنْ حُورِ الْجَنَانِ الْحِسَانِ[157] لِظُهُورِ عَالِي الْقَدرِ وَالشَّأْنِ وَأَخَذَهَا الْمَخَاضُ فَوَلَدَتْ سَيِّدَ الْإِنْسِ وَالْجَانِّ -صَلَّى اللهُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-][158].

مَحَلُّ الْقِيَامِ:

وَوُلِدَ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ فِي شَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ لَيْلَةَ الثَّانِي عَشَرَ مِنْهُ، وَوَقَعَ حِينَ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ مُعْتَمِدًا عَلَى يَدَيْهِ رَافِعًا رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ مُشِيراً[159]، نَظِيفًا طَيِّبًا[160] مَا بِهِ مِنْ دَمٍ وَلَا أَذًى كَمَا يُولَدُ الْأَوْلَادُ، وَدَنَتْ نُجُومُ السَّمَاءِ حَتَّى كَادَتْ تَقَعُ عَلَى الْأَرْضِ مُسْتَمِدَّةً مِنْ نُورِهِ الْوَضَّاحِ الَّذِي مَلأَ الْبِطَاحَ، وَوُلِدَ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- مَخْتُونًا مَقْطُوعَ السُّرَّةِ مَدْهُونًا، فَعَزَّتِ الْعَرَبُ بِظُهُورِهِ وَكَانَتْ قَبْلَ ذَلِكَ تَحْتَ حُكْمِ الْعَجَمِ وَنُكِّسَتْ الْأَصْنَامُ فِي سَائِرِ الْأَرْضِ وَمُنِعَتِ الشَّيَاطِينُ مِنِ اسْتِرَاقِ السَّمْعِ لِأَنَّهُ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- نُورُ الْهُدَى وَمِصْبَاحُ الدُّجَى وَالْمَسْمُوكُ لِأَجْلِهِ الْأَرْضُ وَالسَّمَاءُ.

---

[157] الحسان :ساقطة من (ن) و(س)

[158] وَحِينَ أَرَادَ الله تَعَالَى إِبْرَازَ الْجَوْهَرَةِ الْمَكْنُونَةِ مِنْ صَدَفَةِ آمِنَةَ الْمَصُونَةِ حَضَرَهَا فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ الرَّاجِحَةِ فَضْلًا عَلَى جَمِيعِ الْأَزْمَانِ آسِيةُ إِمرَأَةُ فِرْعَوْنَ وَمَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ وَبَعْضٌ مِنْ حُورِ الْجَنَانِ الْحِسَانِ لِظُهُورِ عَالِي الْقَدرِ وَالشَّأْنِ وَأَخَذَهَا الْمَخَاضُ فَوَلَدَتْ سَيِّدَ الْإِنْسِ وَالْجَانِّ -صَلَّى الله عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: ساقطة من (ع)

[159] مشيراً : موجودة في (ع) فقط.

[160] طيّبا : غير موجودة في (ع).

ظَهَرَ الْحَبِيبُ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ ظَهَرَ   وَبَدَا عَلَى الْأَكْوَانِ نُورًا وَانْتَشَرْ

وَعَلَيْهِ مِنْ سِرِّ الْجَلَالِ مَهَابَةٌ   وَجَمَالُ أَبْدَاعٍ بِصُورَتِهِ ظَهَرْ[161]

ظَهَرَ الْوُجُودُ بِهِ عَلَى إِطْلَاقِهِ   وَهُوَ الضِّيَاءُ لِكُلِّ شَخْصٍ فِي الْبَصَرْ

أَعْنِي بِذَلِكَ حَضْرَةَ الْقُدْسِ الَّذِي   سَمَّاهُ رَبُّ الْعَرْشِ أَحْمَدَ فِي السُّوَرْ

وَجَلَا بِهِ عَنَّا ظَلَامَ بُطُونِنَا   وَبِهِ ظَهَرْنَا بِالْمَعَانِي وَالصُّوَرْ

حَمْدًا لِمَوْلَانَا الْكَرِيمِ إِلَهِنَا   بِوُجُودِهِ أَعْنِي بِذَاكَ أَبَا الْبَشَرْ

مَحْمُودُ حَمْدِ مُحَمَّدٍ فِي مَدْحِهِ   يَفْنَى الزَّمَانُ وَفِيهِ مَا لَا يُذَكَّرْ[162]

صَلَّى عَلَيْهِ اللهُ وَالصَّحْبِ الَّذِي   أَعْنَاقُهُمْ مِثْلُ اللَّآلِي وَالدُّرَرْ[163]

---

161 فِي (س)، (هـ)، (ن): ظَهَرْ وفي (ع): ظَفَرْ

162 مَحْمُودُ حَمْدِ مُحَمَّدٍ فِي مَدْحِهِ   يَفْنَى الزَّمَانُ وَفِيهِ مَا لَا يُذَكَّرْ   :هذا البيت ساقط من (ع)

163 هذه الأبيات من بحر الكامل وتفعيلاته هي:

متفاعلن متفاعلن متفاعلن

[اللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمٰنُ][164]، [عَطِّرِ اللّٰهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ][165].

وَلَمَّا وُلِدَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– أَرْضَعَتْهُ أُمُّهُ سَبْعَةَ أَيَّامٍ فَأَكْمَلَتْ لَهُ دَائِرَةُ التَّمَامِ ثُمَّ أَرْضَعَتْهُ مَوْلَاةٌ لِعَمِّهِ أَبِي لَهَبٍ اسْمُهَا ثُوَيْبَةُ[166] لِتَحَقُّقِهَا بِالْمَثُوبَةِ ثُمَّ اسْتَرْضَعَتْ لَهُ حَلِيمَةُ بِنْتُ أَبِي ذُؤَيْبٍ وَكَانَتْ مِنْ كَرَائِمِ قَوْمِهَا وَخِيَارِهِمْ وَذَاكَ لِتَحَقُّقِهَا بِالْحِلْمِ وَالْكَرَمِ فَمَنَعَ اللهُ جَمِيعَ مَنْ وَصَلَ مَعَهَا لِلرَّضَاعَةِ وَخَصَّهَا بِهِ لِلْمُنَاسَبَةِ وَالنَّفَاعَةِ فَأَخَذَتْهُ وَمَا فِي ثَدْيَهَا شَيْءٌ مِنَ اللَّبَنِ فَأَوْجَدَ اللهُ[167] فِيهِ مِنَ الْخَيْرِ وَالْبَرَكَةِ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْهَدُهُ قَبْلَ ذَلِكَ الزَّمَنِ[168]، فرَضَعَ وَرَضَعَ أَخُوهُ مَعَهُ وَبَارَكَ اللهُ فِي أَرْضِهَا وَغَنَمِهَا حَتَّى غَبَطَهَا سَائِرُ قَوْمِهَا[169] وَعَلِمَتْ فَضْلَهُ عَلَيْهَا، وَكَانَ أَعَزَّ عِنْدَهَا مِنْ وَلَدِهَا وَأَبَوَيْهَا، فَبَلَغَ عِنْدَهَا سَنَتَيْنِ حَتَّى

---

[164] هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

[165] هذه العبارة موجودة في (ن) فقط.

[166] في (س)، (هـ)، (ن): ثويبة وفي (ع): ثُوبَيْبَةُ

[167] الله :غير موجودة في (ن)

[168] في (س)، (هـ)، (ن): الزمن وفي (ع): في الزمن

[169] في (س)، (هـ)، (ن): قومها وفي (ع): أهل أرضها

صَارَ غُلَامًا جَفْرًا[170] لِأَنَّ[171] نَشْأَتَهُ كُلِّيَّة، وَغِذَاءَهُ بِالْمَوَاهِبِ الْإِلَهِيَّةِ وَجَمَعَ اللهُ فِيهِ قُوَى الْعَالَمِ كُلِّهِ بِالْكُلِّيَّةِ.

وَرُوِيَ أَنَّهُ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– قَالَ لَهُ رَجُلٌ كَيْفَ كَانَ أَوَّلُ نَشْأَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: "كَانَتْ حَاضِنَتِي امْرَأَةً مِنْ بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ فَانْطَلَقْتُ أَنَا وَابْنٌ لَهَا فِي بَهْمٍ لَنَا نَرْعَاهَا[172] وَلَمْ نَأْخُذْ مَعَنَا زَادًا فَقُلْتُ يَا أَخِي اذْهَبْ، اِئْتِنَا[173] بِزَادٍ مِنْ عِنْدِ أُمِّنَا فَانطَلَقَ أَخِي وَمَكَثْتُ عِنْدَ الْبَهْمِ فَأَقْبَلَ طَائِرَانِ أَبْيَضَانِ كَأَنَّهَا نَسْرَانِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: أَهُوَ[174] هُوَ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَأَقْبَلَا يَبْتَدِرَانِ إِلَيَّ، فَأَخَذَانِي وَبَطَحَانِي أَيْ أَضْجَعَانِي[175] لِلْقَفَا فَشَقَّا بَطْنِي ثُمَّ اسْتَخْرَجَا قَلْبِي فَشَقَّاهُ[176] فَأَخْرَجَا مِنْهُ عَلَقَتَيْنِ سَوْدَاوَيْنِ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ: [اِئْتِنِي بِمَاءِ الثَّلْجِ فَغَسَلَ بِهِ جَوْفِي، وَقَالَ: اِئْتِنِي بِمَاءِ الْبَرَدِ فَغَسَلَ بِهِ قَلْبِي ثُمَّ قَالَ:][177] اِئْتِنِي بِالسَّكِينَةِ فَجَعَلَهَا[178] فِي قَلْبِي ثُمَّ خَتَمَ عَلَيْهِ بِخَاتِمِ النُّبُوَّةِ ثُمَّ قَالَ لِصَاحِبِهِ: اجْعَلْهُ فِي كَفَّةٍ ثُمَّ اجْعَلْ أَلْفًا مِنْ أُمَّتِهِ فِي كَفَّةٍ، قَالَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ–: فَإِذَا أَنَا أَنْظُرُ

[170] في (ع)، (هـ)، (ن): جفرا وفي (س) : مُبَارَكًا

[171] في (ع)، (هـ)، (ن): لأنّ وفي (س) : إلا أنّ

[172] نرعاها : موجودة في (هـ) فقط

[173] في (س)، (ع)، (ن): اِئْتِنَا وفي (هـ): اِئْتِنِي

[174] في (ع)، (هـ): أَهُوَ وفي (ن) و(س) : هُوَ

[175] أَضْجَعَانِي : موجودة في(س) فقط

[176] فَشَقَّاه : ساقطة من (س)

[177] هذا القسم غير موجودة في (ع)

[178] في (س)، (هـ)، (ن): فجعلها وفي (ع): فَوَضَعَهَا

إِلَى الْأَلْفِ، أُشْفِقُ أَنْ يَخِرَّ عَلَيَّ بَعْضُهُمْ فَقَالَ: لَوْ أَنَّ أُمَّتَهُ وُزِنَتْ بِهِ لَمَالَ بِهِمْ فَفَرَقْتُ[179] فَرَقًا شَدِيدًا ثُمَّ انْطَلَقْتُ إِلَى أُمِّي فَأَخْبَرْتُهَا بِالَّذِي لَقِيتُ فَأَشْفَقَتْ أَنْ يَكُونَ بِي بَأْسٌ فَقَالَتْ أُعِيذُكَ بِاللَّهِ فَرَحَّلَتْ بَعِيرًا لَهَا فَجَعَلَتْنِي عَلَى الرَّحْلِ وَرَكِبَتْ خَلْفِي حَتَّى بَلَغْنَا إِلَى أُمِّي فَأَخْبَرَتْهَا بِالَّذِي لَقِيتُ فَلَمْ يَرُعْهَا ذَلِكَ وَقَالَتْ إِنِّي رَأَيْتُ حِينَ خَرَجَ مِنِّي نُورًا أَضَاءَتْ لَهُ قُصُورُ بُصْرَى وَالشَّامِ"[180] وَكَانَ يُرَى أَثَرُ الْمَخِيطِ[181] فِي صَدْرِهِ -عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ-.

الْإِشَارَةُ[182]: وَإِنَّمَا جُعِلَ رَاعِيًا لِلْأَغْنَامِ قَبْلَ دَرْكِ الْأَحْلَامِ تَنْبِيهًا عَلَى أَنَّهُ الرَّاعِي الْأَعْظَمُ الْمُتَصَرِّفُ الْمُسْتَخْلَفُ عَلَى تَدْبِيرِ الْعَالَمِ أَمَا[183] تَرَاهُ قَدْ شَفَعَ[184] فِي الْأَزَلِ حَتَّى عُفِيَ عَنْ آدَمَ وَيَسْتَشْفِعُ[185] فِي الْآخِرَةِ لِأَوْلَادِهِ بِالْخَلَاصِ مِنْ جَهَنَّمَ. كُلٌّ يَقُولُ نَفْسِي نَفْسِي خَوْفًا عَلَيْهَا مِنَ الْأَمْرِ الْمُبْرَمِ [لِكَوْنِهِمْ رَعِيَّةً إِذْ يَقُولُ قَائِلُهُمْ لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي][186] لَكِنَّمَا الرَّاعِي الْأَعْظَمُ يَقُولُ: "أُمَّتِي أُمَّتِي"[187] لِأَنَّهُ

---

[179] في (س)، (هـ)، (ن): فرقت وفي (ن) : فَرَّقْتُ

[180] أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني، مسند الإمام أحمد بن حنبل (المحقق: شعيب الأرنؤوط – عادل مرشد، وآخرون)، مؤسسة الرسالة، 1421 هـ – 2001 م، ج 29، ص 194.

[181] في (س)، (هـ)، (ع): المخيط وفي (ن): المحيط

[182] هذه العبارة موجودة في (هـ) فقط.

[183] في (س)، (هـ)، (ن): أما وفي (ع): أَمَّا

[184] في (ع)، (هـ)، (ن): شفع وفي (س) : شُفِّعَ

[185] في (ع)، (هـ)، (ن): يستشفع وفي (س): يشفع

[186] لِكَوْنِهِمْ رَعِيَّةً إِذْ يَقُولُ قَائِلُهُمْ لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي : موجودة في (ع) و(س) فقط

[187] جلال الدين السيوطي، الدر المنثور، دار الفكر ، بيروت ، ج 6، ص 239-240.

رَاعِيهِمْ وُ"كُلُّ رَاعٍ مَسْؤُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ"[188]، فَإِنْ رَعَاهَا حَقَّ الرِّعَايَةِ، وَأَمَدَّهَا بِالْكِفَايَةِ فَلَهُ مِثْلُ أُجُورِهِمْ وَزِيَادَةٌ إِلَى مَا لَا نِهَايَةَ [جَزَاهُ اللهُ عَنَّا خَيْرَ مَا جزى نَبِيًّا عَنْ أُمَّتِهِ وَوَفَّقَنَا لِاتِّبَاعِ سُنَّتِهِ][189]. [اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صلاَةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][190].

وَلَمَّا بَلَغَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– سِتَّ[191] سِنِينَ مَاتَتْ أُمُّهُ وَمَاتَ أَبُوهُ وَهُوَ حَمْلٌ. كُلُّ ذَلِكَ لِتَحَقُّقِ الْكَفَالَةِ الْإِلَهِيَّةِ لَهُ[192]، وَتَجَرُّدُهُ عَنِ الْوَسَائِطِ الْكَوْنِيَّةِ، فَأَخَذَهُ جَدُّهُ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ إِلَيْهِ وَأَكْرَمَهُ وَأَعَزَّهُ عَلَى جَمِيعِ أَوْلَادِهِ لِسِرٍّ قَدْ بَشَّرَهُ بِهِ عُلَمَاءُ زَمَانِهِ.

وَلَمَّا قَارَبَ الْبُلُوغَ خَرَجَ مَعَهُ عَمُّهُ أَبُو طَالِبٍ إِلَى الشَّامِ فَرَأَتْهُ رُهْبَانُ النَّصَارَى فَأَقَرُّوا لَهُ بِالنُّبُوَّةِ وَاعْتَرَفُوا بِفَضْلِهِ وَقَالُوا[193] هَذَا سَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ، هَذَا يَبْعَثُهُ اللهُ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ.

الْإِشَارَةُ[194]: اِفْتَتَحَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– سَفَرَهُ[195] إِلَى الشَّامِ لِسِرِّ الْفَتْحِ الْكَامِلِ التَّامِّ،

---

[188] أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني ، مسند الإمام أحمد بن حنبل (المحقق: أحمد محمد شاكر)، دار الحديث ، القاهرة 1416هـ –1995م، ج 5، ص 274.

[189] جَزَاهُ اللهُ عَنَّا خَيْرَ مَا جزى نَبِيًّا عَنْ أُمَّتِهِ وَوَفَّقَنَا لِاتِّبَاعِ سُنَّتِهِ : هذه الجملة موجودة في (هـ) فقط.

[190] اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلَاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَمَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ وَأَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ يَا رَحْمَنُ : ساقطة من (ن) و(هـ)

[191] في (هـ): سِتَّ وفي (س)، (ع)، (ن): سبع

[192] له : ساقطة من (ن) و(ع)

[193] في (ع)، (هـ)، (ن): قالوا وفي (س): قال

[194] هذه العبارة موجودة في (هـ) فقط.

[195] في (ع)، (هـ)، (ن): سفره وفي (س) : بِسَفَرِهِ

وَتَشَرَّفَتْ تِلْكَ الْبُقَاعُ الْإِنْسِيَّةُ[196] بِمُرُورِهِ عَلَيْهَا بِالصُّورَةِ الْقُدْسِيَّةِ[197]، سَافَرَ مِنَ الْحَضْرَةِ الْجَمْعِيَّةِ الْمَكِّيَّةِ إِلَى أَرْضِ شَامِ النُّفُوسِ الطَّاهِرَةِ الزَّكِيَّةِ، فَأَمَدَّهَا بِأَنْوَارِ[198] الْمَعَارِفِ الْإِلَهِيَّةِ لِأَنَّهُ سَافَرَ بِتِجَارَةِ الْكَمَالِ الْإِلَهِيِّ وَآثَرَهُ بِشُهُودِ نُفُودِ[199] حَقَائِقِ الْجَمَالِ الرَّبَّانِي وَتَحَقَّقَ بِمَعَانِي تَجَلِّيَاتِ جَلَالِهِ الْوَحْدَانِي.

أَهْـــدَتْ إِلَيْـــكَ جَمَالَهَـــا الْحَسْـــنَاءُ   لِيَـــزِينَ ذَاكَ الْحُسْـــنَ مِنْـــكَ جَـــلَاءُ

فَاسْـتَجْلِ[200] حُسْـنًا فَائِقًـا مَـا فَوْقَـهُ   لِلنَّـــاظِرِينَ مَحَاسِـــنُ وَبَهَـــاءُ[201]

[عَطِّرِ اللَّهُمَّ قَبْرَهُ الشَّرِيفَ بِعَرْفٍ شَذًى مِنْ صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ، اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَيْهِ][202]

ثُمَّ تَزَوَّجَ –صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ– خَدِيجَةَ بَعْدَ رُجُوعِهِ مِنَ الشَّامِ وَعُمْرُهُ حِينَئِذٍ[203] خَمْسٌ وَعِشْرُونَ سَنَةً. وَلَمَّا بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً جَاءَهُ جِبْرِيلُ –عَلَيْهِ السَّلَامُ– بِغَارِ حِرَاءَ أَيَّامًا مُتَوَالِيَةً حَتَّى قَالَتْ قُرَيْشُ إِنَّ مُحَمَّدًا يَعْشَقُ رَبَّهُ.

[196] في (س) و(ع) : الإنسية وفي (هـ) القدسية وفي (ن): الإلهِيَّة

[197] في (س)، (ع)، (ن): القُدْسِيَّة وفي (هـ): الحِسِّيَّةِ

[198] في (س)، (هـ)، (ن): بأنوار و في (ع) : بِأَنْوَاع

[199] في (س)، (هـ)، (ن):نفود و في (ع) : نُقُود

[200] في (ع)، (هـ)، (ن): استجل وفي (س): فأجلّ، وكلا الكلمتين تستقيمان مع وزان البحر الكامل.

[201] هذه الأبيات من بحر الكامل وتفعيلاته هي:

متفاعلن متفاعلن متفاعلن

[202] هذه العبارة موجودة في (ن) فقط.

[203] في (س)، (هـ): حِينَئِذٍ و في (ن) و(ع) : يومئذ

الْإِشَارَةُ[204]: مَا تَخَلَّى -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فِي غَارِ حِرَاءَ عَنْ[205] سَائِرِ الْوَرَى إِلَّا لِعِلْمِهِ بِأَنَّ الْحَبِيبَ غَيُورٌ لَا يَسْكُنُ قَلْبًا فِيهِ لِلْغَيْرِ[206] عُبُورٌ. الْوَحْشَةُ مِنَ الْخَلْقِ دَأْبُ الْمُسْتَأْنِسِينَ بِالْحَقِّ، وَالْاِنْفِرَادُ فِي الْبَرَارِي وَالْكُهُوفِ[207] وَالْقِفَارِ عَلَامَةُ كُلِّ وَالِهٍ بِالْحَبِيبِ[208] مَشْغُوفٍ[209] لَا يَقِرُّ لَهُ قَرَارٌ.

الشُّغْلُ بِالْمَحْبُوبِ شُغْلٌ شَاغِلُ — لَا يَتَّسِعُ قَلْبُ الْمُحِبِّ لِغَيْرِهِ

وَالْحُبُّ يَحْفَظُ قَلْبَ مَنْ يَخْتَارُهُ — وَيَكُونُ سَاكِنَهُ وَمَالِكَ أَمْرِهِ[210]

[مَا ارْتَاضَ خَيْرُ الْأَنَامِ بِغَارِ حِرَاءَ مِنَ الْبَلَدِ الْحَرَامِ، بِتَرْكِ الطَّعَامِ وَالْمَنَامِ، إِلَّا لِعِلْمِهِ[211] بِأَنَّهُ السَّيِّدُ الْإِمَامُ][212]، وَأَنَّهُ سِلْكُ النِّظَامِ، وَالنُّسْخَةُ الْكَامِلَةُ عَلَى التَّمَامِ، وَالْمُتَلَقِّي أَسْرَارَ الْكَلَامِ. لَوْ كَانَتْ

[204] هذه العبارة موجودة في (هـ) فقط.

[205] في (س)، (هـ)، (ن): عن وفي (ع): على

[206] في (ع)، (هـ)، (ن): للغير وفي (س): للقلب

[207] وَالْكُهُوفِ : ساقطة من (ع)

[208] بِالْحَبِيبِ : موجودة في (ع) فقط

[209] في (س)، (ع)، (ن):مشغوب وفي (هـ) : مُحِبٍّ

[210] هذه الأبيات من بحر الكامل وتفعيلاته هي:
متفاعلن متفاعلن متفاعلن

[211] في (هـ)، (ن): لِعِلْمِهِ وفي (س): بِعِلْمِهِ ولِعِلْمِهِ : ساقطة من (ع)

[212] تم وضع هذا القسم في (ن) منظوما.
مَا ارْتَاضَ خَيْرُ الْأَنَامِ — بِغَارِ حِرَاءَ مِنَ الْبَلَدِ الْحَرَامِ
بِتَرْكِ الطَّعَامِ وَالْمَنَامِ — إِلَّا لِعِلْمِهِ بِأَنَّهُ السَّيِّدُ الْإِمَامُ

الْمَمَالِكُ تَنَالُ بِدُونِ الْمَهَالِكِ لَمَا شُجَّ سَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ وَكُسِرَتْ رَبَاعِيَّتُهُ هَذَا وَهُوَ نَبِيٌّ وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ. لَوْ[213] كَانَتْ الْمَعَارِفُ تُنَالُ بِعَدَمِ[214] الْجِدِّ وَالْاِجْتِهَادِ فِي حُصُولِ[215] الْمُرَادِ وَإِلَّا[216] لَمَا شّدَّ الْجَحْرُ[217] لِشِدَّةِ الْجُوعِ بَطْنَهُ سَيِّدُ الْعُبَّادِ.

دَعْــنِي أَسِــيرُ عَلَــى الْجُفــوُنِ مُهَــرْوِلًا نَحْــوَ الْحَبِيــبِ وَلَــوْ عَلَــى الْأَرْمَــاحِ
لَا خَيْــرَ فِــيمَنْ يَنْثَــنِي عَــنْ حُبِّــهِ خَوْفَ الْمَلَامِ[218] وَخَشْيَةَ الْإِفْضَاحِ
لَــوْ[219] كَــانَ بَيْــنِي وَالْحَبِيــبِ جَهَــنَّمُ لَوَلَجْتُهَــا بِــالرُّوحِ وَالْأَشْــبَاحِ
أَوْ كَــانَ مَــنْ أَهْــوَاهُ فِي أُفُــقِ السَّــمَا لَا طَيْــرَ لَــوْ قَــصَّ الْغَــرَامُ جَنَــاحِى
لَا صَــبْرَ لِي عَمَّــنْ هَوِيْــتُ وَلَمْ أَزَلْ أَدْنُــو إِلَيْــهِ عَشِــيَّتِي وَصَــبَاحِى[220]

---

[213] في (س)، (هـ)، (ن): لو وفي (ع) : لما
[214] في (س)، (ع)، (ن): بعدم وفي (هـ) : بَعْدَ
[215] في (س)، (هـ)، (ن): حصول وفي (ع): جول
[216] وَإِلَّا : موجودة في (ع) فقط.
[217] الجحر : موجودة في (س) فقط.
[218] في (س)، (هـ)، (ن): الملام وفي (ع): الملاحم
[219] في (س)، (هـ)، (ع): لو وفي (ن): وَلَوْ
[220] هذه الأبيات من بحر الكامل وتفعيلاته هي:
متفاعلن متفاعلن متفاعلن

[اللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][221].

وَلَمْ يَزَلْ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- تُلْقَى إِلَيْهِ الْكَلِمَاتُ الْإِلَهِيَّةُ بِوَاسِطَةِ الرُّوحِ[222] الْأَمِينِ وَهُوَ يَدْعُو النَّاسَ إِلَى الدِّينِ الْقَوِيمِ [وَيَدُلُّهُمْ[223] عَلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ. وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ آمَنَ بِهِ مِنَ الرِّجَالِ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقِ -رَضِيَ اللهُ عَنْهُ-][224] الَّذِي أَثْنَى عَلَيْهِ اللهُ تَعَالَى بِقَوْلِهِ[225] ﴿ثَانِيَ اثْنَيْنِ﴾ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ: ﴿لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾[226]. وَقَالَ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: "مَا فَضَلَكُم[227] أَبُو بَكْرٍ بِكَثْرَةِ صِيَامٍ وَلَا صَلَاةٍ[228] وَلَكِنْ بِسِرٍّ[229] وُقِرَ فِي صَدْرِهِ"[230] وَلَمْ يَزَلْ الْإِيمَانُ يَنْبَسِطُ وَيَظْهَرُ إِلَى

221 هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

222 الروح : ساقطة من (ن)

223 يَدُلُّهُمْ على : ساقطة من (هـ)

224 وَيَدُلُّهُمْ عَلَى السِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ. وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ آمَنَ بِهِ مِنَ الرِّجَالِ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقِ -رَضِيَ الله عَنْهُ- :ساقطة من (س)

225 في (هـ) : الله تعالى بقوله وفي (س)، (ع(، (ن): بقوله تعالى

226 سورة التوبة، 40.

227 في (س)، (ع)، (ن): فَضَّلَكُم وفي (هـ): سَبَقَكُمْ

228 في (س)، (ع(،(هـ) ،(ن): سهر

229 في (س)، (ع(،(هـ) ،(ن): بِشَيْءٍ

230 أبو حامد محمد بن محمد الغزالي، إحياء علوم الدين ، دار المعرفة -بيروت 1423هـ/2002م، ج 1، ص 100.

أَنْ آنَ أَوَانُ الْهِجْرَةِ وَتَحَقُّقِ[231] ظُهُورِ النُّصْرَةِ فَأَذِنَ -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- لِأَصْحَابِهِ فِي[232] الْهِجْرَةِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَهَاجَرُوا[233] وَلَمْ يَبْقَ مَعَهُ إِلَّا أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ وَعَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ[234] -رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا-.

سَـــافِرْ يُكَلِّمْـــكَ الْوُجُـــودُ السَّـــافِرُ[235] ... نَحْـــوَ الْأَحِبَّـــةِ فَـــالْوُجُودُ مُسَـــافِرُ

مَـــا فِي الْأَحِبَّـــةِ وَاقِـــفٌ فِي مَنْـــزِلٍ ... كُـــلٌّ عَلَـــى نَهْـــجِ التَّرَقِّـــي سَـــائِرُ

يَجْـــرِي عَلَـــى حَسَـــبِ الْإِرَادَةِ أَمْـــرُهُ ... وَفْقًـــا لِأَمْـــرٍ يَقْتَضِـــيهِ الْآمِـــرُ

هَـــذَا يَسِـــيرُ إِلَى الْكَمَـــالِ[236] مُنَعَّمًـــا ... فِي سَـــيْرِهِ وَلَـــهُ تَـــرَقٍّ ظَـــاهِرُ

وَيَسِـــيرُ آخَـــرُ لِلْجَـــلَالِ مُتَعَبًّـــا[237] ... يَخْفَـــى تَرَقِّيـــهِ لِمَـــنْ هُـــوَ مَـــاهِرُ

كُـــلٌّ يَسِـــيرُ إِلَى الْعُلَـــى مُتَرَقِّيًـــا ... فِي مَـــنْهَجٍ أَجْـــرَاهُ فِيـــهِ الْقَـــادِرُ[238]

---

[231] في (ع): تَحَقُّق وفي (س)، (هـ)، (ن): تحقيق

[232] في (س)، (هـ)، (ن): في وفي (ع): بِ

[233] فَهَاجَرُوا : غير موجودة في (ع)

[234] في (س)، (هـ)، (ع): علي ابن أبي طالب وفي (ن): وَالْمُرْتَضَى

[235] في (ع)، (هـ)، (ن): السافر وفي (س) : السُّفَّر

[236] في (س)، (هـ)، (ن): الكمال وفي (ع): الجمال

[237] في (س)، (ع)، (ن): مُتَعَّبًا وفي(هـ): مُنَعَّبًا

[238] في (س)، (هـ)، (ن): والقادر وفي (ع): القاهر.

هذه الأبيات من بحر الكامل وتفعيلاته هي:

متفاعلن متفاعلن متفاعلن

[اللّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى الذَّاتِ الْمُقَدَّسَةِ الْهَاشِمِيَّةِ صَلاةً تَتَوَالَى دَائِمًا عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ أَحْسِنْ لَنَا بِجَاهِهِ الْخِتَامَ، يَا رَحْمَنُ][239]. [هَذَا وَكَمَالاَتُ نَبِيِّنَا لَا تُحْصَى، وَمُعْجِزَاتُهُ لَا تُسْتَقْصَى][240]، [فَلِنَرْفَعْ أَكَفَّ الْإِفْتِقَارِ إِلَى الْمَلِكِ الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ][241] فَنَقُولُ اللّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ وَنَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِحَضْرَةِ كَمَالِ وُجُودِكَ وَحَقِيقَةِ جَمَالِ شُهُودِكَ وَبِجَمْعِيَّتِكَ أَسْمَاءِ تَجَلِّيَاتِ صِفَاتِ أَفْعَالِ فِعْلِكَ الظَّاهِرِ بِجُبُوَّتِكَ بِالسِّرِّ الْقَائِمِ بِحَقِيقَةِ الْعُبُودِيَّةِ الْمَخْصُوصِ بِإِطْلَاقِ الْحُرِّيَّةِ الَّذِي أَطْلَعْتَ فِيهِ أَنْوَارَ شُهُودِكَ وَالَّذِي أَظْهَرْتَهُ بِحَقِيقَةِ التَّوْحِيدِ لِسَعَادَةِ الْعَبِيدِ فَظَهَرَ بِلَا إِلَهَ إِلَّا[242] اللهُ إِعْلَاءَ وُجُودِكَ، أَنْ تُصَلِّي عَلَى سَيِّدِنَا[243] مُحَمَّدٍ كَامِلِ الْأَخْلَاقِ وَالْمُتَحَقِّقِ بِحَقِيقَةِ التَّوْحِيدِ عَلَى الْإِطْلَاقِ، وَأَنْ تَجْعَلَنَا مِمَّنْ فَازَ بِقُرْبِهِ فِي حَضْرَةِ قُدْسِ رَبِّهِ وَالْتَفَّتْ السَاقُ[244] بِالسَّاقِ وَأَنْ تَحْفَظَنَا مِنَ الْمَيْلِ إِلَى غَيْرِكَ يَا وَاحِدُ، يَا خَلَّاقُ، وَأَنْ لَا تَجْعَلَ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّنَا وَلَا مَبْلَغَ عِلْمِنَا، وَأَنْ تَحْفَظَنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِينَا وَمِنْ خَلْفِنَا وَعَنْ أَيْمَانِنَا وَعَنْ شَمَائِلِنَا، وَلَا تُسَلِّطْ عَلَيْنَا مَنْ لَا يَرْحَمُنَا مِمَّنْ لَيْسَ لَهُ خَلَاقٌ وَأَنْ تُمَتِّعَنَا بِأَسْمَاعِنَا وَأَبْصَارِنَا وَعُقُولِنَا مَا دَامَتْ الْمُهْلَةُ فِي دَارِ الْإِنْطِلَاقِ، فَسُبْحَانَ مَنْ هُوَ قَرِيبٌ مُجِيبٌ يُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِي إِذَا دَعَاهُ، وَحَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ وَلَا

239 هذه العبارة موجودة في (س) فقط.

240 هَذَا وَكَمَالاَتُ نَبِيِّنَا لَا تُحْصَى، وَمُعْجِزَاتُهُ لَا تُسْتَقْصَى، فَنَقُولُ : هذه العبارة موجودة في (ه) فقط

241 فَلِنَرْفَعْ أَكَفَّ الْإِفْتِقَارِ إِلَى الْمَلِكِ الْعَزِيزِ الْفِقَارِ فَنَقُولُ : ساقطة من (ه) و(ن)

242 إِلَّا : ساقطة من (ن)

243 في (س)، (ع)، (ن): سيدنا وفي (ه) : مولانا

244 في (ن) : الساق وفي (س)، (ه)، (ن): ساقه

حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ [وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمْ وَبِدَوَامِ الْمُلْكِ الْكَرِيمِ وَآخِرُ دَعْوَانَا أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ][245]، [سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، غَفَرَ اللهُ لِكَاتِبِهَا وَقَارِئِهَا وَسَامِعِهَا وَالْمُسْلِمِينَ أَجْمَعِينَ آمين، آمين][246]، [وَاغْفِرْ اللَّهُمَّ لِمُؤَلِّفِهَا الشَّيْخِ الْأَكْبَرِ مُحْيِي الدِّينِ وَأَمَدَّنَا بِمَدَدِهِ أَجْمَعِينَ وَوَالِدَيْنَا وَجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ][247].

Kaynakça

Abdulazîz Seyyidu'l-Ehl, *Muhyiddin İbin Arabî min Şi'rihi,* Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut 1970.

Alî b. (Sultân) Muhammed, Ebû'l-Hasen Nûreddîn el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbîh,* Dâru'l-Fikr, Beyrut 1422/2002.

Bakırcı, Selami, *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi,* Akademik Araştırmalar Yayınları, İstanbul 2003.

Cebecioğlu, Ethem, " Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı Ve Eserleri" Tasavvuf/ İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnu'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 [2008], sayı: 21.

Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Dureru'l-Mutenessira fi'l-Ehadisi'l-Muştehira,* (Tahkik eden: Muhammed b. Lutfi es-Sebbağ), 'İmade Şuûnu'l-Mektebât, Câmi'âtu'l-Melik Su'ûd, Riyâd

________, *ed-Durru'l-Mensûr,* Dâru'l-Fikr, Beyrut.

Cihangirî, Muhsin, *Muhyiddin İbn Arabî eş-Şahsiyyetu'l-Barize fî'l-'İrfâfâni'l-İslâm,* (Arapça Çev. Abdurrahman el-'alevî), Dâru'l-Hâdî, Beyrut 2003.

---

245 وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمْ وَبِدَوَامِ الْمُلْكِ الْكَرِيمِ وَآخِرُ دَعْوَانَا أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ : العبارة موجودة في (س) و(ن)

246 سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، غَفَرَ اللَّهُ لِكَاتِبِهَا وَقَارِئِهَا وَسَامِعِهَا وَالْمُسْلِمِينَ أَجْمَعِينَ آمين، آمين : هذه العبارة موجودة في (س) فقط

247 وَاغْفِرْ اللَّهُمَّ لِمُؤَلِّفِهَا الشَّيْخِ الْأَكْبَرِ مُحْيِي الدِّينِ وَأَمَدَّنَا بِمَدَدِهِ أَجْمَعِينَ وَوَالِدَيْنَا وَجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ : هذه العبارة موجودة في (هـ) فقط

Çakmaklıoğlu, M.Mustafa, *Muhyiddin İbnu'l-Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara-2005.

Durmuş, İsmail, "Mevlid / Arap Edebiyatı", *DİA,* C. XXIX, İstanbul 2004.

Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel,* (Tahkik eden: Şu'ayb el-Erneût, 'Âdil Mürşid ve diğerleri), Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.

________, *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel,* (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Kâhire, 1416/1995.

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Kitabu'l-Musannef fî'l-Ehadîs,* (Tahkik eden: Kemâl Yusûf el-Hut), Mektbetu'r-Rüşd, Riyâd 1409.

Ebû Hâmid Muhammed el-Gazalî et-Tûsî, *Me'âricu'l-Kuds fî Midrâci M'ârifetu'n-Nefs,* Dâru'l-Âfaki'l-Cedîde, Beyrut 1975.

_________, İhyâu 'Ulûmu'd-Dîn, Dâru'l-M'arife, Beyrut 1423/2002.

Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kurşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm,* (Thk. Sâmî b. Muhammed Selâme), Dâr Tayyibe lin-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999.

Ebu'l-Hasan Alî b. İbrahim el-Karî, *İbn Arabî'nin Menkıbeleri,* (Çev. Abdülkadir Şener, M.Rahmi Ayas), İz Yay., İstanbul 2010.

Hüseyn b. Muhammed b. el-Hasan ed-Diyâr Bekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ehvâli Enfesi'l-Nefîs,* Dâru Sâdır, Beyrut.

İbnu'l-Arabî, *el-Futûhât el-Mekkiyye,* I-IV, Bulak 1297.

__________, *Tercümânü'l-Eşvâk,* Beyrut 1387.

Karadaş, Cafer, *Muhyiddin İbn Arabî,* Kaynak Yay., İstanbul 2008.

Kılıç, M. Erol, "Fusûsü'l-Hikem", *DİA.,* c. XIII, İstanbul 1996.

__________, "Muhyiddin İbnul-Arabî", *DİA,* C. XX, İstanbul 1999.

Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Gâyetü'l-Maksad fî Zevâidi'l-Müsned*, (Thk. Hallâf Mahmûd Abdusemi'), Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrut 1421/2001.

Salim, Muhammed İbrahim, *el-Hediyyetü's-Seniyye fî Mecmûati Eş'âri Evâili Ebvâbi'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye,* Kahire 1998.

Süleyman b. Abdullah b. Abdu'l-vahhab, *Teysîru'l-'Azîzi'l-Hamîd fî Şerhi Kitâbi'l-Vahîdi'l-lezî Hüve Hakku'l-lah 'alâ'l-'Abîd,* (Thk. Züheyr eş-Şâviş), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1423/2002.

Şihâbuddîn Ahmed et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tayyib min Gusnu'l-Endelüsi'r-Ratîb ve Zikr Vezîruhâ Lisânu'd-Dîn b. el-Hatîb,* (Thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1997.

Yahya, Osman, *Müellefâtu İbn 'Arabî,* (Fransızca'dan çev. Ahmed Mahmud et-Tîb), Dârü'l-Hidâye, Kahire 1992.

Zâyed, Muhammed, *Edebiyyetu'n-Nassi's-Sûfî beyne'l-İblâgi'n-Nef'î ve'l-İbdâ'i'l-Fennî,* Alemu'l-kutubu'l-hadîs, İrbid 2011.